

Türkiye’de Yargı Reformu

Tartışmalarının Tarihsel Arka Plânı:

Cumhuriyet Devri Yargı Sisteminin Temeli Olan

Nizamiye Mahkemeleri Üzerine

Kısa Bir Değerlendirme

BİLÂL KILINÇ

Giriş

Osmanlı tarihinin klasik devir ve Tanzimat devri olarak ikiye ayrıldığı herkesin malumdur. Böyle bir ayrımı gerekli kılan amil Tanzimat’ın “*derin bir kırılma devri*” olmasından kaynaklanmaktadır.¹ Klasik devirde bütün ağırlıkları ile Osmanlı Devlet sistemine hâkim olan kurumlar, Tanzimat devrinde önemini kaybetmeye ve yerlerini yeni kurumlara bırakmaya başlamıştır.

Klasik devir beş yüz yıldan daha uzun sürmüş ve bütün kurumları ile son derece yerleşiktir. Böyle güçlü bir yerleşiklik, devlet sisteminde bir istikrarı beraberinde getirmekle birlikte zaman içerisinde bazı aksaklıklar da zuhur etmiştir. Bu eskimeye siyasal üstünlüğün Batı’ya kayması da eklenince Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e evrilecek küllü bir sistem değişikliğinin ilk adımları görülmeye başlanmıştır.² Denilebilir ki, Osmanlı Devleti açısından 19. yüzyıl, sistemdeki aksaklıkların Batı’nın siyasal üstünlüğünün de etkisiyle bir “*reorganizasyon*” yüzyılı olmuştur. Yeniden yapılandırma, yeniden düzenleme gibi anlamlara gelen reorganizasyon, dilimizde “*tanzim*” kelimesinin çoğulu olan “*tanzimat*” terimi ile karşılanmıştır. Tanzim nizam verme, düzenleme anlamlarında kullanılmaktadır.³ Hatta 1839 tarihinde ilan edilen “*Gühane-i Hatt-ı Hü-*

mayun” bile “*Tanzimat Fermanı*” olarak anılır olmuştur.⁴

Devre adını veren bu tanzim etme faaliyetleri her alanda kendini hissettirmiş ve köklü değişikliklerin hızlı bir şekilde yaşanmasına sebep olmuştur. Bunun kırılma olarak adlandırılmasının sebebi, iki yüzyıldan beri süregelen reform veya islahat ihtiyaç, eğilim ve girişimlerinin kısa bir dönemde tatbikata intikal etmesi olarak gösterilmektedir.⁵ Bu nedenle olsa gerek, İlber Ortaylı bu devri, “*imparatorluğun en uzun yüzyılı*” olarak isimlendirmektedir.⁶

İmparatorluğun en uzun yüzyılı Osmanlı hukuku açısından da en uzun yüzyıl olmuştur. Zira sosyal, kültürel ve iktisadi alanlarda yaşanan kırılmalar hukukta da derin kırılmalara yol açmıştır. Nitekim bu dönemde başlayan *kodifikasyon* (*taknin*, *kanunlaştırma*, *legislation*) hareketleri resepsiyon (*reception*) saplantısıyla birleşince Osmanlı toplumu kısa sayılabilecek bir zaman diliminde klasik devirde muhatap olmadığı bir hukuk sistemi ile baş başa kalmaya başlamıştır. Cumhuriyet devri ile birlikte de hukuk ile toplumun tüm bağları kopmuştur. Türkiye’de toplumun mahkemeler ile arasında esen soğuk rüzgârlar, mahkeme kararlarına olan inancın zayıf olması, yargının en az güvenilen kurumlar arasında bulunmasının nedenleri işte böyle bir savruluşta aranabilir. Tanzimat dönemi adliye reformlarının ve

1] Nazım İREM, “Klasik Osmanlı Adâlet Rejimi ve 1839 Gühane Kırılması”, *Adâlet Kitabı*, Halil İnalçık ve Diğerleri (Ed.), s. 271-299.

2] Kaya KARTAL, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hukukun Laikleşmesi”, *Umran Dergisi*, Y: 2009, S: 183, s. 40-43.

3] Cevat EREN, “Tanzimat”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, s. 709-765; Ali AKYILDIZ, “Tanzimat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, s. 1-10.

4] Tanzimat Fermanı’nun metni için bkz.: Muharrem BALCI, “Tanzimat’tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci”, *BİRİKİMLER I*, s. 15-57.

5] Bilal ERYILMAZ, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, s. 12

6] İlber ORTAYLI, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*.

özellikle Nizamiye mahkemelerinin incelenmesinin önemi de yargı reformunun her gün bir önceki güne oranla daha fazla konuşulduğu ve ihtiyaç hissedildiği bir ülkede yaşıyor oluşumuzdan kaynaklanmaktadır.⁷

Hukuk sisteminde büyük kırılma, bugünkü terminolojiyle ifade edecek olursak sadece maddi kanunlarda (ticaret kanunları vs.) değil, aynı zamanda usul kanunlarında da kendisini göstermiştir.⁸ Bunun anlamı mahkemelerin

7] Bu konuda Prof. Dr. Ekrem Buğra EKİNCİ şu değerlendirmeleri yapıyor: “Tanzimat’tan sonra Osmanlı Devleti’nin hayatında açılan yeni safha bir inkılab, bir devrim sayılmaz. Niyazi Berkes, o zamanki Osmanlı toplumunda hâkim olan anlayışa göre, hayatın kanunu inkılab(değişme) değil, *nizam*(düzen), ideal olan da evrim değil *dengedir*, diyor. Tanzimat’ın getirdikleri daha çok batılılaşma veya reform olarak tanımlanmaktadır. Batılılaşma tabiri belki doğrudur ama *reform* tabiri bu devri daha iyi anlatmaktadır. Reform, yeniden yapılmaya demektir ve Türkçe’deki *ıslah* sözcüğünün karşılığıdır. Zaten bu devirde yapılanların ıslahat olarak adlandırılması boşuna değildir. Tanzimat sözü de az çok bu paraleldedir; hatta o zaman için ıslahat kelimesinden daha sevinli gelmiştir herkese. Üstelik en gerekli görülen kanun yapma ve düzen kurma kavramlarını da ifade etmektedir. Nitekim Tanzimat nizamdan gelir. Nizam da düzen, reorganizasyon karşılığıdır. Avrupalılar Tanzimat için (*legislation*(*taknin*) sözcüğünü kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu reformları adlandırırken, Tanzimat, nizam gibi sözcüklerin tercih edilmesi akla şunu getiriyor; eski sistem iyiydi, bu sistemden uzaklaştıkça işler bozuldu, şimdi tekrar o düzeni ihya etmek gerekmektedir! Tanzimat sonrasında hep bu zihniyet hâkim olmuştur. Tanzimat reformları belki bir yenilik arayışını gösterir ama bu devirde eski siyaset, hukuk, sosyal hayat anlayışlarının da aynen devam ettiği görülür. Devre Tanzimat adının verilmesi de bundandır. Ancak bu devre muhafazakâr niteliği sebebiyle hiçbir zaman inkılab olmamıştır.” Bkz.: EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 21, 22. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak Prof. Dr. Ejder Okumuş da Tanzimat’ın bir ihtilal veya devrim olmadığını, daha çok “yeni bir dönem” olarak ifade edilebileceğini belirtmektedir. Bkz.: OKUMUŞ, Ejder, *Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, s. 37.

8] Bkz.: ŞENTOP, Mustafa, “Tanzimat Dönemi Kanunlaşma Faaliyetleri Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.: 3, S.: 5, s. 647-672; BOZKURT, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne AİResepsiyon Süreci 1839-1939)*, s. 103. Kanunlaşma faaliyetlerine örnek olarak şunlar gösterilebilir:

1840 Tarihli Ceza Kanunu,
1851 Tarihli Ceza Kanunu: Kanun-ı Cedid,
1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi,
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye,
1917 Tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi,
1917 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Şer’iyye Nizamnamesi,
1850 Tarihli Kanunname-i Ticaret,
1863 Tarihli Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi,
1861 Tarihli Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi,

teşkilatlanması ve uyguladığı usullerde de çok büyük değişikliklerin olduğuudur. Bu değişiklik fikri ve felsefi bir farklılaşma ile olmuştur. Klasik devirdeki Osmanlı mahkemelerinin yerine Kıta Avrupa’sı örnek alınarak yeni mahkemeler kurulmaya başlanmıştır. Kadı (Şer’iyye)⁹ mahkemelerinin bazı yetkileri önceleri bazı meclislere ve daha sonra Nizamiye mahkemelerine verilmiştir. İşte çalışmamızın konusunu teşkil eden ve Cumhuriyet devri yargı sisteminin temeli diyebileceğimiz ciddi tarihsel kırılmaların yükünü üzerinde taşıyan Nizamiye mahkemeleri, böyle bir sürecin ürünüdür.¹⁰ Elbette bu dönemde başka bazı mahkeme modelleri de bulunmaktadır.¹¹ Ancak bunlara, çalışmamızın kapsamı dışında kaldıkları için değinilmeyecektir.

Çalışmamızda ilk olarak, Tanzimat devrinde yapılan adliye reformlarını ve tabii ki Nizamiye mahkemelerini anlayabilmek için klasik devirdeki Osmanlı mahkemelerini kısaca inceleyeceğiz. Zira bir gelişmeye kırılma diyebilmek için önceki durum ile kıyas ederek bir neticeye ulaşmak zaruridir. Akabinde Tanzimat devrindeki adliye reformlarının genel bir değerlendirmesini yapacağız. Burada adliye reformlarının sebepleri, model alınan ülke ve meşruiyet temelleri ele alınacaktır. Daha sonra ise Nizamiye mahkemelerini inceleyeceğiz. Hemen akabinde bugün Türkiye’de yargı reformu ekseninde yapılan tartışmaları değerlendireceğiz. Böylece yargı reformunun konuşulduğu bir Türkiye’de tarihsel derinliğin hatırlanmasına bir nebze de olsun katkıda bulunmuş olmayı arzu ederek bir neticeye ulaşmış olacağız.

1879 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaîye Kanunu,
1876 Kanun-ı Esâsîsi,
1858 Tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu,
1880 Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu.

9] Şer’iyye Mahkemelerinde bazı reformlar yapılmıştır. Ancak bu durum yeni bir mahkeme teşkilatlanması olarak değerlendirilemez. Genel mahkeme niteliğinde olan kadı mahkemeleri zamanla Avrupa’daki kilise mahkemelerinin veya Osmanlı’daki ruhani meclislerin durumuna düşmüştür. Bkz.: EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 237.

10] Bernard Lewis’in, hukuk ve adalet alanlarını eğitimden çok daha hassas bir alan olarak değerlendirmesi dikkat çekicidir. Bkz.: LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Boğaç Babür Tuna (Çev.), s. 159.

11] Bunlara örnek olarak, *Ticaret Meclisleri, Ticaret Mahkemeleri, Karma Ceza Mahkemeleri* gösterilebilir.

1. Klasik Devirde Mahkemeler

1.1. Genel Olarak

Bu bölümde klasik devirde Osmanlı mahkemelerini kısaca inceleyeceğiz. Zira çalışmamızın esasını klasik devirde mahkemeler teşkil etmemektedir. Çalışmamızda bu konuya değinmemizin nedeni Tanzimat devrinde kurulan yeni mahkemelerin neden bir kopuşu temsil ettiğini daha iyi anlayabilmektir. Eskiyle kıyaslama yapmadan “yeni nizamın mahkemelerini”, Nizamiye mahkemelerini anlayabilmek pek olanaklı görünmemektedir. Nitekim literatürde Tanzimat devri adliye reformları incelenirken kısa bir şekilde klasik devir mahkemeleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Ayrıca, bu bölümde, Osmanlı Devleti, öncesi olmayan bir devlet olmadığı için, özellikle İslâm hukukundan çok fazla etkilendiğinden İslâm tarihinde yargılama sistemlerinin nasıl işlediğine dair kısa bilgileri de paylaşmış olacağız.

1.2. Klasik Devirde Mahkemelere Dair Kısa Bilgiler

Osmanlı Devleti, monarşik bir yapıya sahipti. Bu nedenle yasama, yürütme ve yargı erki tek elde, devlet başkanında toplanmaktaydı. Devlet başkanının “*umumi velayet*” anlayışı çerçevesinde hukukun uygulanması, adaletin sağlanması ve nizaların halledilmesi görevleri bulunmaktaydı. Bu görevleri tek başına yerine getirebilmesi ise sınırların genişliği ile ihtilafların çokluğu gibi nedenlerle fiilen mümkün değildi. Bu nedenle, devlet başkanı, nizaların hukuka uygun bir şekilde halledilerek adaletin sağlanmasını tayin ettiği kadılar ile sağlardı.¹² Devlet başkanının bizzat ihtilaf halletmesinin önünde hiçbir teorik engel bulunmamaktaydı. Elbette ki Osmanlı Devletindeki bu uygulama nevezuhur bir durum değil, aksine Hz. Peygamber’e kadar uzanan meşruluk temellerine sahip bulunmaktaydı.

İslâm tarihinde Hz. Peygamber, Medine Şehir Devleti’nde, bizzat yargılama yaptığı gibi, kadılar atayarak da adaletin sağlanması görevini yerine getirmiştir.¹³ Nitekim Medine

Vesikası’nın 23. ve 42. maddeleri Hz. Peygamber’in ihtilafların halledilmesi konusunda tam yetkili olduğunu deklare etmektedir.¹⁴

Halife Ömer de mahkemeler kurmuş, kadılar atamış ve Kûfe valisi Ebu Musa el-Eş’ari’ye hitaben muhakeme usulü hakkında bir ferman kaleme almıştır.¹⁵ Bu da gösteriyor ki İslâm Hukuku’nda insanlara tanınan haklar kadar mahkemelerin yapılanması da mühimdir.

Abbasiler döneminde “*kâdiyülkudatlık*” makamı ihdas edilmiş ve bu makama Hanefi mezhebinin önde gelen müçtehit hukukçularından Ebû Yusuf tayin edilmiştir. Günümüzde Adalet Bakanlığı, Yargıtay Başkanlığı ve Danıştay Başkanlığı görevlerinin tümünü kapsayan bu makam, zaman içerisinde kadıları tayin ve kontrol etmeye başlayarak halifenin yargılama (kaza) yetkisini devlet başkanı adına kullanmaya başladı. Abbasi döneminde, kadı mahkemelerinin yanında, mevki ve nüfuz sahibi kimselerin yargılandıkları *mezâlim mahkemeleri* ve çarşı pazarı denetlemek üzere kurulmuş *muhtesiplik* ile ordu mensuplarının davalarına bakan *kâdiyü’l-cünd* kurumları bulunmaktaydı. Abbasilerden sonra gelen İslâm devletlerinde bu sistem uyarlanarak ve geliştirilerek devam ettirilmiştir.¹⁶

Osmanlı Devleti’nde ilk olarak Osman Gazi tarafından kadıların¹⁷ tayin edildiği ve

14] Nurdan ÇİÇEK, “Medine Vesikası Ekseninde İslâm’ın Rolü: Hakem mi, Hâkim mi?”, *BİRİKİMLER IV*, s. 235-244.

15] Bu ferman şöyledir: “Allah’a hamdolsun! Şunu bil ki, adalet önemli bir yükümlülüktür. Huzurunda, refakatinde ve kararlarında halka eşit muamele et ki, zayıf olanlar adaletten ümitlerini kesmesinler, yüksek mevkide olanlar da kayırılmayı ümit etmesinler. İspat yükümlülüğü davacıya aittir. İnkâr edene yemin etmek düşer. Gayri meşruiyeti meşru; meşruiyeti gayri meşru kılmamak şartı ile uzlaşmak caizdir. Değerlendirme yaptıktan sonra, seni dünkü kararını değiştirmekten hiçbir şey alıkoymasın. Şüphede olduğun bir mesele hakkında, Kur’an veya Peygamber’in sünnetinde bir şey bulamadığın zaman, meseleyi tekrar düşün.

Emsaller ve benzer olayları düşün ve kıyas yaparak karar ver. Şahit göstermek isteyen şahıs için bir süre belirlenmelidir. Eğer davasını ispatlarsa, onun hakkını ver. Aksi halde dava reddedilmelidir. Dayak cezasına çarptırılmış, yalancı şahitlik yapmış, miras ve nesepte şüpheli kişilerin dışında, bütün Müslümanlar şahitlik için güvenilirlerdir.” Bkz.: Allame Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, Talip Yaşar Alp (Çev.), s. 212; HAMİDULLAH, Muhammed, *Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat*, Fahrettin Atar (Çev.), *İslâm Anayasa Hukuku*, Vecdi Akyüz (Ed.), s. 287-320.

16] Ekrem Buğra EKİNCİ, *Hukukun Serüveni*, s. 340.

17] Fahreddin ATAR - İber ORTAYLI, “Kadı”, *Türkiye Di-*

12] Mustafa ŞENTOP, Tanzimat’tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.: 1, Y.: s. 87-105.

13] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 23.

Sultan I. Murat zamanında da ön “kazaskerlik”¹⁸ kurumunun ihdas edildiği aktarılmaktadır.¹⁹ Daha sonra bu kurum Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Osmanlı ülkesinin bu nedenle kaza²⁰ adını taşıyan yargı çevrelerine taksim edildiği bilinmektedir. Bu kaza çevrelerinin her birine medreselerden mezun olmuş üstün ahlak, adalet ve ilmi liyakat sahibi kimselerden iki yıl süreyle sınırlı olmak üzere kadılar tayin edilirdi. Mekke, Medine gibi mutena yerlerde bu süre bir yılı geçemezdi. Bu süreler sonunda kadılar merkeze çekilir ve yeni bir kaza çevresine atanmalarını beklerlerdi. Kadılar önceleri padişah adına kazaskerlik tayin ederken, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren kadıları, kazaskerin teklifi üzerine veziriazam tayin etmiştir. 16. yüzyıldan sonra şeyhülislâmlık makamının bir takım üst rütbeli kadıları tayin etme yetkisini elde ettiği de aktarılmaktadır. İşleri yoğun olan yerlerde kadılar kendilerine kadılık vasıflarını haiz kimselerden vekiller seçebilirlerdi. Bunlara “naib” denirdi. Kadılar, dava görmenin yanı sıra, buldukları yerin idare, maliye ve belediye işleri ile de görevliydi. O devirde muayyen mahkeme binaları yoktu. Kadılar da evlerinde veya camilerde ve hatta bazen yolda giderken dava görülüp hüküm verilirdi. Kadılar arasında bir hiyerarşi söz konusu değildi. Mülki amirlerin de kadılar üzerinde denetim yetkisi yoktu. Kadılar merkezden tayin edilir ve doğrudan merkezle yazışmalarını sürdürürdü.²¹

Kadılar, hukuk, ceza ve diğer ihtilafların hallinde yetkili idiler.²² Bugünkü gibi görev ayrımı bulunmamaktaydı. Gerçekten de kadılar önlerine gelen birçok meselede hükümleri-

ni verip bunları kendi sicillerine kaydetmişlerdir.²³ Örnek olarak, köle azadı, bir taşınmazın satıldığına dair tespit, geçit hakkı tesisi, çeşitli cezai ihtilafların halli gösterilebilir.^{24,25} Bu kadar çeşitli hususun sicillere düzenli bir şekilde işlenebilmesi ve sicillere günümüzde hâlâ ulaşabiliyor olmamızın en önemli nedeni sicillerin tutulurken çok hassas davranılmasıdır.²⁶ Bugün bile yargı reformu tartışmaları kapsamında, hâkimlik veya mahkeme kayıtlarının uzun yıllar çok düzenli bir şekilde nasıl saklanabileceğine dair tartışmalar, bir mahkemeye hangi siyasi mensubiyete sahip hâkimin atanması gerektiğine dair tartışmaları geçmektedir. Bu önemli meselenin öncelik sırası bu kadar gerilerde olduğu müddetçe yargı reformu konusunda güzel hayaller kurmanın çok ötesinde kalacağız.

Gayrimüslim tebaa ahvâl-i şahsiyyeye müteallik davalarını kendi ruhani meclislerine, yabancılar (ecnebler) da kendi aralarındaki ihtilaflarını konsolosluklarında çözdürme muhtariyetine sahiplerdi.²⁷ Bunlar isterlerse ihtilaflarını kadı mahkemelerine de taşıyabilirlerdi.²⁸

23] Fethi GEDİKLİ, Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C: 3, S: 5, s. 187-213.

24] Bu konuda detaylı bilgi için bkz.: <http://www.kadisicilleri.org/>

25] Kadılık müessesesi hakkında detaylı bilgi için bkz.: GÜR, A. Refik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, M. Nihat Erol (Haz.).

26] “...kadının hakkında hüküm verdiği meseleyi nasıl yazıya geçireceği, hangi ibareleri hangi tertiple yazacağı hususunda yardımcı olmak üzere, muhtelif meselelere dair mahkemelerde tutulan kayıtların numunelerini içeren eserler de telif edilmiştir, ki bunlara *sakk mecmuaları* denilmektedir.” Bkz.: KAYA, Süleyman, *Mahkeme Kayıtlarının Klavuzu: Sakk Mecmuaları, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C: 3, S: 5, Y: 2005, İstanbul, s. 379-416.

27] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 25.

28] Yararlanılan kaynak itibarıyla 1000'e yakın yabancı kaynaktan faydalanılarak kaleme alınan İstanbul ile ilgili bir kitapta ilginç bir bilgiye yer verilir: “Hristiyanlar evlilik ve miras meselelerinde sık sık kendi mahkemelerinden ziyade Müslüman mahkemelerine başvururlardı... Museviler haham mahkemelerin katılığında kurtulmak için yoğun bir şekilde Müslüman mahkemelerine başvururken, hahamlar da Musevi hukukunun geçerliliğini yok ettiği gerekçesiyle bunu protesto ediyordu...” Bkz.: MANSEL, Philip, *Konstantiniyye (Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924)*, Şerif Erol (Çev.), s. 74.

yanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, s. 66-73.

18] Kazaskerlik ile ilgili olarak detaylı bilgi için bkz.: ŞENTOP, Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, 2005.

19] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 24; kadılık müessesesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: EKİNCİ, Ekrem Buğra, *Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C: 3, S: 5, s. 417-439.

20] Fahreddin ATAR - Fethi GEDİKLİ, “Kaza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, s. 113-119.

21] Ekrem Buğra EKİNCİ, *Ateş İstidasi (İslâm -Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü)*, s. 93, 94.

22] ŞENTOP, *Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi*.

2. Tanzimat Devrinde Adliye Reformlarına Genel Bir Bakış

2.1. Genel Olarak

Osmanlı devletindeki reform hareketlerinin Sultan III. Selim²⁹ döneminde başladığı ifade edilir.³⁰ Bunun adlandırılması da “*batılılaşma hareketleri*” olarak yapılır.³¹ Bu süreç Sultan II. Mahmut döneminde hız kazanır. Erik Jan Zürcher, Sultan II. Mahmut’un³² geleneksel kalemliyi modern bir bürokrasiye dönüştürmek için adımlar attığını ifade etmektedir.³³ Böylece Osmanlı devletinin klasik yapısının, modern ulus devlete dönüşmeye başladığını söyleyebiliriz. Sultan Abdülmecit döneminde Mustafa Reşit Paşa’nın³⁴ gayretleriyle 1839 yılında Gülhane Hatt-ı Hümayun’u ilan edilmiştir.³⁵ İşte Tanzimat devrinin genellikle ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayun’u ile başladığı ifade edilir. Bundan sonraki reform hareketlerine adli alan da eklenmiştir.³⁶

29] Saltanatı 1789-1807 yılları arasındadır.

30] “III. Selim devri, Selim daha velayet iken Fransa Kralı XVI. Louis ile istişari yazışmasından da anlaşılacağı üzere (I. Abdülhamit bu olayı biliyordu ve hoşgörülü davranmıştı) artık devlet sisteminde Avrupa modelli bir islahatın kaçınılmaz olduğu fikrinin yerleştiğini gösterir.” ORTAYLI, İlber, “Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*, C: 1, s. 37-41; ayrıca bkz.: ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 7, Nilüfer Eççeli (Çev.), s. 226.

31] İlber Ortaylı Batı’ya açılmanın 26 Ocak 1699 tarihinde imzalanan Karlofça Andlaşması ile başladığını aktadır. Elbette bu ilk adımdır. Belki de bunun adının konmaya başlandığı dönem Sultan III. Selim dönemidir. Bkz.: ORTAYLI, İlber, *Osmanlı’ya Bakmak (Osmanlı Çağdaşlaşması)*, s. 217.

32] Saltanatı 1808-1839 yılları arasındadır.

33] Erik Jan ZÜRCHER, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 83, 84.

34] Şerif Mardin, Mustafa Reşit Paşa ile ilgili olarak ilginç bir tespitte bulunmaktadır: “Cumhuriyet ideolojisi, Cumhuriyetin öncüleri konusundaki resmi dogmayı Mustafa Reşit Paşa’nın kimliğini öne çıkararak oluşturmuştu. Diğer taraftan Cumhuriyet fikriyatı Tanzimat devri tarihinin ara istasyonlarının ilginç, ilginç olduğu kadar karmaşık, karmaşık oldukları kadar iç dengesizliklerle dolu fikriyatının gelişimini merak etmemiş/ettirmemişti.” Bkz.: MARDİN, Şerif, “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*, C: 1, s. 42-53.

35] Şerif MARDİN, Tanzimat’ın mimarı olarak Mustafa Reşit Paşa’yı gösterir. Bkz.: MARDİN, Şerif, “Batıcılık”, *Türk Modernleşmesi, Mümtaz’er Türköne/Tuncay Önder (Der.)*, s. 9-19.

36] ZÜRCHER, s. 92.

Gülhane Hatt-ı Hümayun, yayımlandığı tarihten sonraki dönemin kodlarını vermesi bakımından çok önemli bir metindir. Kanaatimizce Tanzimat devrinde yapılan hukuki reformların, konumuz özelinde de adli reformların siyasi iradesini yansıtmaktadır. Nitekim her hukuki düzenlemenin arkasında siyasi kararlar bulunmaktadır. 3 Kasım 1839’dan itibaren Osmanlı ülkesinde hukuki alanda çok ciddi hukuki kırılmalara şahit olunacaktır. Osmanlı’nın hukuki batılılaşma süreci böylece başlamıştır.

Adli ve hukuki alanda reformların, tanzimatların, düzenlemelerin ve yeniden yapılandırmaların yapılacağı Gülhane Hatt-ı Hümayun’un hemen başında şöyle ifade edilmektedir:³⁷ “*Herkese malum olduğu üzere, Devlet-i Aliyyemizin kuruluşundan beri, yüce Kur’an’ın hükümlerine ve şer’i kanunlara kemaliyle uyulduğundan, ulu saltanatımızın kuvvet ve kudreti ve bütün halkının refah ve gelişmişliği istenilen dereceye ulaşmışken, yüz elli sene vardır ki, art arda gelen sıkıntılar ve çok çeşitli sebeplere dayalı olarak, ne Şer’i şerife ve ne yararlı kanunlara bağlı kalmadığı ve uygun hareket edilmediği için, evvelki kuvvet ve gelişmişlik bilakis zayıflık ve fakirliğe dönüşmüştür. Hâlbuki şer’i kanunlar altında idare olunmayan memleketlerin payidar (sağlam, sürekli) olamayacağı açıktır. Tahta çıktığımız kutlu gündenden beri, hükümdarlığımızın hayırlı eserleri ile ilgili fikirlerimiz, sadece memleket ve çevresinin imarı ve halkın ve fakirlerin refahının artırılmasında yararlı işlerle sınırlı ve Devlet-i Aliyyemizin memleketlerinin coğrafi mevkiine ve halkın kabiliyet ve yeteneklerine göre lazım olan sebeplere girişildiğinde, beş on sene içinde Allah’ın yardımı ile arzu edilen noktaya ulaşılacağı açıktır. Allah’ın yardım ve inayetine güvenerek ve Cenab-ı Peygamberin ruhaniyetinin yardımını aracı kılıp ve ona bağlanarak, bundan böyle Devlet-i Aliyye ve Osmanlı ülkesinin iyi idaresinde bazı yeni kanunlar konulması gerekli ve önemli görülmüştür.*” Görüldüğü gibi, Gülhane Hatt-ı Hümayun temel olarak yeni kanunların yapılacağı ve böylece bozulan düzenin beş on sene içerisinde eskisi gibi sorunsuz işleyeceğini deklare etmektedir. Bu deklarenin yeni kanunların yapılacağına

37] Alıntıladığımız metin, orijinal metnin sadeleştirilmiş halidir. Metnin tamamı alıntılanmamıştır. Bunun için bkz.: BALCI, s. 58 vd.

ilişkin vaadi gerçekleşmiş; ama ne yazık ki bozulan düzenin beş on sene içerisinde düzeleceğine ilişkin öngörüsü gerçekleşmemiştir.³⁸ Aksine, atılan her adım ve yapılan her değişiklik yeni sorunları doğurmuştur.³⁹

Çalışmamız açısından bu arka plânın ve siyasi durumun bilinmesi önem taşımaktadır. Zira devlet ve toplum yapısı yeni bir nizam verme faaliyetinin muhatabı olacaktır. Bu yeni nizamın kanunlarını uygulayacak, koruyacak, pekiştirecek yapı da yine kanunlar ile kurulan “Nizamiye Mahkemeleri” olacaktır. Daha önce bahsettiğimiz gibi, kadı mahkemeleri için bir nizamnameye veya kanuna lüzum yoktur; bunun için devlet başkanının vekâlet verdiği kazaskerlik kurumu vardır ve kazalara kadılar atanmaktadır. Bu farklılaşmaya dikkat çekerek adliye reformlarının sebepleri ve reformlarda örnek alınan model üzerinde duracağız.

2.2. Adliye Reformlarının Sebepleri

2.2.1. Islahata Duyulan İhtiyaç

Çalışmamızda adliye reformlarının sebeplerini değerlendirirken ilk sebep olarak ıslahata duyulan ihtiyaçların üzerinde durmamız, Tanzimat devrinde yapılan adliye teşkilatı sahasındaki ıslahatların tek nedeninin “dış baskılar” olmadığına vurgu yapmaktır. Dış baskıların etkili olduğu yadırganamaz; lakin Tanzimat Devri insanının önünde bozulmuş bir mahkeme yapısı bulunmaktaydı ve adil mahkemelere duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktaydı.

38] “...Osmanlı devlet adamları milli çapta idari, hukuksal ve iktisadi tedbirlerle Osmanlı İmparatorluğu’nda yüksek sayıda yer alan kültür birimlerini eritebileceklerini, bir Osmanlılık şuuru yaratabileceklerini sanıyorlardı. Uzun vadede bu amaç gerçekleşmedi, fakat Batılı millî devletin birçok kurumu bazen özünü yitirmiş olarak imparatorluğa yerleşti...” Bkz.: MAR-DİN, “Baticılık”.

39] Bülent Tanör, Yavuz Abadan’ın, ferman’ın taslağı niteliğindeki ve Padişah’ın onayından geçmiş bir belgeyi Topkapı arşivlerinden bulup çıkardığını aktarmaktadır. Bu belgedeki esaslarda şeriatın ağır basmadığını aktarmaktadır. Bu belgede düzelmenin yepyeni ilkelerin kabulü ile mümkün olabileceğinin vurgulandığını aktarıyor. Fermanın yazılması sırasında ise şeriat vurgusu artırılıyor. Yavuz Abadan’ın burada bir politika yapıldığını, şeriat vurgusunun ilkesel olmaktan çok biçimsel olduğunu ifade ettiği aktarılıyor. Bkz.: TANÖR, *Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, s. 87.

Klasik devirde mükemmel bir şekilde işleyen Kadı mahkemeleri bu özelliğinden çok şeyler kaybetmişti.⁴⁰ Zaman içerisinde diğer kurumlar gibi yıpranmış ve zamanın ruhunu yakalayabilmekten çok uzak bir noktaya gelmiştir. Aslına bakılırsa bu sorun sadece mahkemelerde değil, devlet sisteminin tamamında zuhur etmiştir. Tanzimat Fermanı’nda da ifade edildiği gibi, 17. yüzyılın ortalarından itibaren marazlar görülmeye başlanmıştır. Koçi Bey’in Sultan IV. Murat⁴¹ ve Sultan I. İbrahim’e⁴² sunduğu telhislerden de anladığımıza göre Tanzimat Fermanı’nda verilen bu süre boşuna değildir. Bu telhislerde devlet sisteminin içten içe çürüdüğü ve tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmektedir. Bu telhislerden birinde kadılar arasında rüşvetin yaygınlaşmaya başladığı ve kararların rüşvet ile verilebildiği ifade edilmektedir.⁴³ Başka bir telhiste, ulemanın düzeninin bozuk ve karmakarışık olduğu, uleması bu halde olan bir memlekette İslâm şeriatının kalıcılığının sağlanamayacağı ifade edilmektedir.⁴⁴ Koçi Bey, zamanının kadıları hakkındaki ilginç bir tespitini ulema hakkında yaptığı bu değerlendirmeden sonra şu şekilde kaleme almıştır: “Aralarında şimdiki gibi şöhret ve süs yoktu. Her biri makamında doğruluk ve adaletle iş görür, vardıkları yerlerde insanlara rahmet olurlardı. Emekliliği seçtiklerinde de gece ve gündüz

40] H Yusuf HALAÇOĞLU, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 109 vd.

41] Saltanatı 1623-1640 yılları arasındadır.

42] Saltanatı 1640-1648 yılları arasındadır.

43] Koçi Bey Risaleleri: Sultan IV. Murad’a Devlet Yönetimindeki Bozukluklar ile Alınması Gereken Tedbirler Hakkında Sunulan Risale ve Sultan I. İbrahim’e Osmanlı Devlet Teşkilatı Hakkında Sunulan Risale, Seda ÇAKMAKÇIOĞLU (Haz.), s. 134.

44] “Şimdi malum-ı hümayun ola ki, İslâm şeriatının kalıcılığı ilimdir ve ilmin kalıcılığı da ulemayladır. O yüzden padişahın yüce ataları zamanında ilme ve erbabına olan hümet ve izzet hiçbir devlette olmamıştır. Onlara olan saygının meyoesiyle nice güzel eserler görmüşlerdir. Ulemanın hallerinin düzenli olması, din ve devletin en mühim hususlarıdır. Ne yazık ki ulemanın düzeni bu sıralar gayet bozuk ve karmakarışık olmuş, halleri değişmiştir. Sonları mutluluk olan yüce atalarımızın mübarek zamanlarında, ulema arasında yürürlükte olan kanun ve usul budur ki, ulemanın en bilgisi, en faziletli, en dindarı, din emirlerine en çok uyanı, en yaşlısı, en iyisi, şeyhülislâm ve müftülenam (şehülislamlara verilen bir diğer isim. Bkz.: İŞPİRLİ, Mehmet, “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 39, s. 91-96, s. 92) olurdu. Onun altındakiler Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, bu düzen üzere haklarına saygı gösterilirdi.” Bkz.: Koçi Bey Risaleleri, s. 45.

mübarek ilimle meşgul olur, nice eserler yazıp düzenleyip vücuda getirirlerdi.”⁴⁵ Öyle anlaşılıyor ki Koçi Bey zamanının kadılarında bu vasıflar kaybolmaya başlamıştır.

17. yüzyılın ortalarında Osmanlı uleması ve mahkemelerindeki vaziyet bu şekilde iken, bazı ıslahatlar yapılmaya çalışılmışsa da⁴⁶, Tanzimat Devrine kadar mahkemelerin daha da bozulduğu gözlemlenmiştir. Nitekim Koçi Bey risalelerinden sonra da devlet sistemindeki bozukluklar ve mahkemelerin içler acısı hallerine ilişkin tespitler yapılmıştır. Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın kaleme aldığı “*Nesâyhü’l Vüzera ve’l-ümerâ*” nasihatnamede de bu konuda önemli tespitlere yer verilmiştir.⁴⁷ Diğer yandan Osmanlı padişahlarının ilan ettiği adaletnameler, 18. yüzyıl sonlarında yazılan reform lâyhaları ve sefâretnamelerde devlet kurumlarının içinde bulunduğu müşkül durumların ele alındığı aktarılmaktadır. Ayrıca Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut’un topladığı meşveret meclislerinde, devlet idaresinin her kademesinde ve mahkemelerde ıslahat ihtiyacının kaçınılmaz olduğu değerlendirilmelerinin yapıldığı da aktarılmaktadır.⁴⁸

2.2.2. Hukuki Sebepler

Klasik devirde Osmanlı hukuku, şer’i hukuk ve örfi hukuk olmak üzere ikiye ayrılırdı.⁴⁹ Şer’i hukuk, müçtehit hukukçuların

45] *Koçi Bey Risaleleri*, s. 46.

46] 17. yüzyıl Osmanlı yazarlarının İbn-i Halduncu kuramındaki çöküşün farkında olarak, asabiye ve dayanışmayı askeri reformlarla sağlamayı düşündükleri aktarılır. Bu yüzyılda, devlet-i ebed müddet düşünce yerleşik olduğu için, çöküntü emarelerine rağmen dirilişin devletin temel müesseselerine avdet ile mümkün olabileceğine dair kuvvetli bir inanç vardır. 18. yüzyılın reform anlayışı itibarıyla ilginç olduğu aktarılır. **Bu yüzyılda değişimin adı konmamış, zaruri olarak yaşanmıştır.** Bu yüzyıl batılılaşması Osmanlı için tarz-ı hayat, zengin yaşam, renk, ihtişam, güzel cins bahçelerdir. Batı musikisinden bile hoşlanılmaya başlanmıştır. Batıların çok şey bildiğine dair inanç kuvvetlidir. Batılılar astronomi, mekanik, tıp bilimleri, hatta İbn Haldun’u dahi duymuşlardır. Bu yüzyılda gözlem ve nakilde yeni bir dünya dikkati çekiyor. Ancak hürriyet, parlamento vs. hakkında söz söylenmiyor ve zaten bu kurumlar Avrupa’da henüz oturmuş değildir. Bkz.: ORTAYLI, “*Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar*”.

47] DEFTERDAR Sarı Mehmet Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler (Nesâyhü’l Vüzera ve’l-ümerâ)*, Hüseyin Ragıp UĞURAL (Der. ve sadeleştiren).

48] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 44.

49] YusuF KAFADAR, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin

içtihatlarından oluşan alandı ve neredeyse hukukun tamamı idi. Örfi⁵⁰ hukuk ise, meşruyetini şer’i hukuka uygunluğundan alabilen, padişah tarafından çıkarılan ve belli konuları düzenleyen kanunnamelerden oluşan alandı.⁵¹

Klasik devirde kadı mahkemeleri her türlü ihtilaf hakkında kazai hüküm vermeye yetkiliydiler. Bu hükümlerini de çoğu zaman müçtehit hukukçuların içtihatlarından oluşan şer’i hukuka göre verirlerdi. Bu nedenle müçtehit hukukçuların içtihatlarının derlemesi olan fıkıh kitapları fevkalade önemi haizdi.⁵²

Kadı mahkemelerinin örfi hukuka (*kanunnamelere*) göre hükümlerini oluşturmaları da mümkündü. Bunun için örfi hukuk, şer’i hukuka uygun olmalı, yani meşruyet taşımalıydı. Ancak klasik devirde örfi hukuk, yani kanunnameler, çok sınırlı konularda çıkarılırlar ve uygulanırlardı. Bu nedenle kanunlaştırma hareketleri kapsamında çıkarılan kanunlardan farklıydılar. Gerçekten de Osmanlı hukuk yapısı içtihadi hukuk sisteminden uzaklaşıp, Kıta Avrupasında gelişen kanunlara dayalı hukuk sistemine doğru evrilmekteydi.⁵³ Artık her alanda kanunlar düzenlenmeye ve padişahın onayı ile genel ve soyut norm özelliğini kazanarak tüm ülkede uygulamaya konmaya başlanmıştır.⁵⁴ İşte bu kanunlaştırma hareketleri, adalet mekanizmasında tedrici bir değişmeyi de beraberinde getirmiştir.⁵⁵

Kadı mahkemeleri dışındaki mahkemelerin kurulmuş olması ve bu yeni mahkemelerin

Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*, C: 1, s. 23-28.

50] “Örf tâbiri hükümdarın, cemiyetin hayrı için şer’atın dışında sırf kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunları (*lex principis*) gösterir.” Bkz.: İNALCIK, Halil, Osmanlı Hukukuna Giriş Örfi-Sultanî Hukuk ve Fâtih’in Kanunları, *Adâlet Kitabı*, Halil İnalçık ve Diğerleri (Ed.), s. 73-103.

51] Mehmet Akif AYDIN, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 65 vd.

52] KAYA; Recep CİCİ, Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C: 3, S: 5, s. 215-248.

53] Mehmet Akif AYDIN, İslâm Hukuku’nun Osmanlı Devleti’nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S: 1, s. 11-21.

54] İbrahim DURHAN, Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: XII, S: 3-4, s. 55-111.

55] Necdet HAYTA - Uğur ÜNAL, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, s. 137.

de görevli hâkimlerin ilmi yetersizlikleri temel fıkıh kitaplarına ulaşmalarını zorlaştırmış ve bu nedenle yeni hâkimlerin uygulayabileceği açıklıkta kanunnamelerin yürürlüğe konma zarureti hâsıl olmuştur.⁵⁶

2.2.3. Ticari Gelişmeler

Osmanlı Devleti ve genel olarak İslâm dünyası aydınlama döneminin beraberinde getirdiği yeni bir ekonomik model ile karşı karşıya idi. Sanayi devrimi ile birlikte hayata geçirilen bu yeni model ile Avrupa'da çok fazla mal üretiliyordu. Buna bir de siyasi ve düşünsel üstünlüğü ele geçirmiş Avrupa tablosu eklenince avromerkezli ekonomik model diğer ülkelere çok kolay bir şekilde yayılıyordu.

Özellikle İngiltere sanayi devrimini erken tamamlayan ülke olarak ürettiği mallar için pazar arayışlarına hız vermiş idi. İlk başlarda İngiltere, sanayileşememiş Kıta Avrupası ülkelerine yönelmişti. Fakat Napoleon savaşlarının bitmesiyle, 1815'ten sonra, başta Fransa olmak üzere Avrupalı devletler sanayileşme hamlesi başlatmışlar, bunun için de himayeci gümrük politikaları uygulamışlardır. Bununla birlikte Kıta Avrupası ülkeleri Osmanlı devleti ile olan kapitülasyonlarını genişletiyor ve Osmanlı pazarı üzerinde hâkimiyet kuruyordu. Bu durum İngiltere'yi başka pazarlara yöneltilmiş ve özellikle de Kıta Avrupası devletlerinin Osmanlı pazarı üzerindeki hâkimiyetlerini kırabilmek için Osmanlı ülkesine yönelmiştir.⁵⁷

Bu gelişmelerin hemen akabinde, 16 Ağustos 1838 tarihinde, İstanbul'da, Mustafa Reşit Paşa'nın Baltalimanı'ndaki yalısında Osmanlı-İngiltere Ticaret Andlaşması imzalanmıştır. Bu andlaşma iki kısım ve toplam on maddeden müteşekkildir. Andlaşmanın en can alıcı maddesi 2. maddedir. Bu maddeye göre, Osmanlı Devleti'nde öteden beri uygulanmakta olan *yed-i vâhid* usulü, yani iç ticaretteki yabancılara dönük tüm kısıtlamalar ve ihracata ilişkin yasaklar kaldırılmaktaydı.⁵⁸ Bu Andlaşmadan sonra İngiltere tebası ve diğer ya-

56] Bkz.: Osman KAŞIKÇI, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, s. 43 vd.

57] Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C: 28, S: 46, s. 53-69.

58] İbrahim DURHAN, 1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları, Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C: VI, S: 1-2, Y: 2002, s. 77-104.

bancılar Osmanlı ülkesinde her türlü mal ve eşyayı satın almak, satmak, nakletmek ve sair işlemleri yapabilmek hakkına sahip olmuştur. Buna engel olan herhangi bir kamu görevlisi şiddetle cezalandırılacak ve ilgili yabancının zararı tazmin edilecektir.

Andlaşma 1 Mart 1939 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵⁹ Böylece İngiliz tacirler Osmanlı ülkesine akın etmeye başlamışlardır.⁶⁰ Ticari ilişkilerin belirleyici tarafı genellikle Avrupalı tacirler olmuştur. Bu nedenle ticari ilişkilere uygulanacak hukuk ve ticari ihtilaflarda yetkili mahkeme hususlarında da belirleyici taraf Avrupalı tacirler ve elbette ki onların tâbi olduğu devletler olmuştur. Bu yeni ticari düzeni anlamlandıracak, tasvir edecek ve ihtilafları halledebilecek bir yargı teşkilatının bir ihtiyaç olduğu da unutulmamalıdır.

Bu dönemde Batılı devletler ile yapılan ticaret andlaşmaları bununla sınırlı değildir. Osmanlı Devleti bu dönemde; Fransa ile 25 Kasım 1838'de, Lübek, Brem, Hamburg, Hans şehirleri ile 18 Mayıs 1839'da, Sardunya ile 2 Eylül 1839'da, İsveç ve Norveç ile 31 Ocak 1840'ta, İspanya ile 2 Mart 1840'ta, Felemenk ile 14 Mart 1840'ta, Belçika ile 30 Nisan 1840'ta, Prusya ve Zolferayın Devletleri ile 22 Ekim 1840'ta, Danimarka ile 1 Mayıs 1841'de, Toskana ile 7 Haziran 1841'de ticaret andlaşmalarını imzalamıştır.⁶¹

Gülhane Hatt-ı Hümayun'un ilanı 3 Kasım 1839, ticaret kanunlarının kabulü ve ticaret mahkemelerinin kurulması ise hemen izleyen yıllara denk düşer. Denilebilir ki adliye reformları ticari alanda başlayarak bütün adli teşkilata yayılmıştır.⁶²

2.2.4. Dış Baskılar

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın (zımmilerin) temel hak ve özgürlükleri güvence altında idi; ancak kamu görevlerine gelmeleri mümkün değildi. Bir kimsenin kamu görevlisi olabilmesi için ilk şart Müslüman olmasıydı. Hangi ırktan olunduğunun bir önemi yoktu. Ancak Fransız İhtilalinden

59] DURHAN, 1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları.

60] SEYİTDANLIOĞLU. a.g.m.

61] Enver Ziya KARAL, Osmanlı Tarihi, C: 5 (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856), s. 140 vd.

62] Niyazi BERKES, Türkiye'de Çağdaşlaşma, s. 221, 222.

sonra, Batılı devletlerin Osmanlı ülkesindeki gayrimüslimlere daha fazla imtiyaz tanınması yönünde zaman içerisinde baskıya dönüşen talepleri artmıştı. Bu da beraberinde, Osmanlı Devleti’nin kurumlarının ve elbette adliyenin ıslah edilmesi konusundaki talep ve baskıları artırıyordu.⁶³ Zira gayrimüslimlerin Osmanlı ülkesinde daha fazla hak sahibi olması ve kamu görevlerinde bulunabilmesi Osmanlı ülkesini pazar olarak gören Batı’nın geleceği açısından önem arz ediyordu.

Gayrimüslimlerin serbestçe ticaret yapabilmesi Batılı devletlerin, çok geniş bir coğrafya olan Osmanlı ülkesini pazar haline getirebilmesi için ilk adım olacaktı. Ancak bu talep Osmanlı Devleti açısından kolayca kabul edilecek türden bir istek değildi.

Osmanlı Devleti’nin bu yöndeki talepleri kabul etmesini sağlayacak siyasi fırsat 1831 yılında doğmuştur. Bilindiği gibi Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ayaklanmış ve bunun üzerine Rusya siyasi hâkimiyet alanını genişletebilmek için Osmanlı Devleti’ne yardım etmiştir. Batılı devletler ise sanayilerinin hammadde ve pazar ihtiyacı için ekonomik nüfuz alanlarını genişletmek için meseleye yaklaşmıştır. Böylece mesele uluslararası bir boyut kazanmıştır. Özellikle İngiltere ve Fransa en başta Mısır Valisini desteklemişlerse de Rusya’nın Osmanlı’ya yakınlaşması nedeniyle Osmanlı’ya yardım etmişlerdir.⁶⁴ Mustafa Reşit Paşa’nın da girişimleri ve özellikle İngiltere’nin destekleriyle Mehmet Ali Paşa’nın yalnızca Mısır’la yetinmesi ve devlete sıkıca bağlanması sağlanmış oldu.⁶⁵ Böylece isyan bastırılmıştır. Ancak kendi valisine söz geçiremeyen ve Ba-

63] Osmanlı adliyesinin ıslah edilmesi yönünde baskı yapan Batılı devletlere önemli bir cevap Ziya Paşa’dan gelmiştir: "...Şimdi Avrupalıların şeriat-i İslâmiye hakkında ol kadar suizanları vardır ki madem ki Müslümanlarda şeraitle hüküm ve amel etmek usul ve itikadî caridir, bunlar için terakkiyat-ı asriyeden behreyab olmak kabil değildir ve Müslümanları daire-i insaniyet ve medeniyete getirmek mutlaka şeraitin mahv-u ibtaliyle Avrupa’da cereyan eden kavânin ve nizamatin idhal ve istimaline mevküftür zu’mundalar ve delil olarak Bab-ı Fetva devairinde ve mehakim-i şer’iyyede cari olan fesadet ve irtikabatı ta’dad ederler. Kendi mahkemelerinde beher gün vukua gelen ve gazeteleri adalet deyu bar bar bağırın fesadları hiç saymazlar..." Bkz.: EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 30.

64] DURHAN, Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler.

65] Kemal BEYDİLLİ, "Mustafa Reşid Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 31, s. 348-350.

tılı devletler eliyle ayaklanmayı bastıran bir Osmanlı tablosu oluşmuştu.

İngiltere Lord Stratford Canning’i elçi olarak İstanbul’a göndermiştir. Canning, reformların yapılması konusunda telkinlerde bulunmuştur. Canning’in Tanzimat Fermanı’nun ortaya çıkmasında önemli rolü vardır. Mustafa Reşit Paşa da, Londra’da elçilik yapmıştı. İngiliz hariciyesinin bu dönemde Mustafa Reşit Paşa’ya reformların yapılması gerektiği ve karşılığında da İngiltere’nin dostluğunun Osmanlı ile olacağını bildirdiği bilinmektedir.⁶⁶ İngiltere’nin bu desteğinin daha çok gayrimüslimlerin imtiyazlarının artırılması karşılığında olduğu aktarılır.⁶⁷ Mustafa Reşit Paşa Paris’te de elçilik yapmıştı.⁶⁸ Bu nedenle Fransa da Mustafa Reşit Paşa ile kolaylıkla irtibat kurabiliyordu.⁶⁹ Tanzimat devrinde Fransa’nın etkisi artarak devam edecek ve özellikle adliye reformlarında kendini gösterecektir. Böyle bir siyasi tabloda Sultan II. Mahmut, ne anlama geldiği tam olarak anlaşılabilen şu sözü söylemiştir: "*Ben teb’amdan Müslümanları ancak camide, Hıristiyanları kilisede, Musevileri havrada tanımak isterim. Aralarında başka gûna bir fark yoktur. Cümlesi hakkındaki mehabet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evladımdır.*"

66] Lord Stratford Canning’in Mustafa Reşit Paşa’nın kendisine danışarak ıslahatla ilgili fikir aldığını hatıratlarında anlattığı aktarılır: "*Nazırlar arasında politikaca ve ruha en iyi anlaştığımız devlet adamı Reşit Paşa idi. Sultan yakınlığımızı kaskanıyor olmalıydı. Reşit Paşa ile pek sevişiyorsunuz dedi bana bir gün. Öyle efendim dedim. Sevişiriz kendisiyle. Majestelerinin en sadık, en elinden iş gelir hizmetkârlarından biri olduğu için tabii... İlk dikkatimi çektiği zaman, Babalı’de âmedçiydi ve 1832’de Türk Hükümetiyle üç müttefik devlet arasında Yunanistan’ın sınırlarının tespiti için yapılan müzakerelerde ve anlaşmanın imzası sırasında hazır bulundu.. O zaman kendisini pek görme fırsatını buldum. Daha sonra Sultan’ın elçisi olarak Londra’ya geldi, orada tanışıklığımızı ilerlettik. Türkiye’de devrim hareketleri konusunda bana açıldığını iyi hatırlıyorum. Yeniçeri Ocağının yıkılmasıyla açılan yeni politika vadi-sinde faal bir rol oynama kararında olduğu belliydi. Bana işin neresinden başlanılması gerektiğini sormuştum. Ben de ta baştan diye cevap verdim. 'Nasıl baştan?' diye sorusunu tekrarladı. 'Tabi can ve mal emniyetinden!' dedim. 'Şeref, haysiyetin de emniyet altında olması gerekmez mi?' diye sordu. 'Şüphesiz' dedim. Yalnız haysiyetten şereften ne anladığını kavrayamamıştım..." Bkz.: POOLE, Stanley Lane, Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları, Can Yücel (Çev.) s. 89.*

67] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 30 vd.

68] BEYDİLLİ.

69] BEYDİLLİ

Daha sonra Sultan I. Abdülmecit'in⁷⁰ tahta geçmesi ile birlikte Tanzimat Fermanı Mustafa Reşit Paşa tarafından Gülhane'de okunarak yeni dönemin daha siyasi iradesi açıklanmış oluyordu. Tanzimat Fermanı Avrupa'da memnuniyetle karşılanmıştı.⁷¹

Osmanlı Devleti bu dönemde hangi devletler ve şehirlerle andlaşmalar yapıldığını yukarıda aktarmıştık. İmzalanan bu ticaret andlaşmaları ile Batılı devletlerin baskısı bitmemiş, aksine artmıştır. Zira Batılı devletlerin vatandaşları Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret yapabilmekte ve fakat bu ticari ilişkilere uygulanacak hukuk ile bir ihtilafın vukuunda yetkili mahkeme konusunda çekinceler oluşmaktadır. Batılı tacirler ticari ilişkilerine İslâm hukukunun uygulanmasını ve ihtilaf durumunda Şeriyye mahkemelerinin yetkili olmasını istememekteydi. Bu husus da Batılı devletlerin dikkatlerini Osmanlı hukuk düzeyine ve elbette mahkemelerine çekmiş ve bu konuda reform yapılmasını istiyorlardı.

Tanzimat Fermanı'nın açıkça adli reformlardan bahsetmediğini ancak ihtiva ettiği prensipler adli reformları zaruri kıldığını aktarmıştık. Fermanın okunmasından hemen sonra ticaret meclisleri ile gayrimüslimlerin üye olarak yer aldığı merkezi ve mahalli meclisler kurulmaya başlandı.

4 Ekim 1853'te Kırım savaşı başlamıştır. İngiltere, Fransa ve Piyamonte-Sardinya'nın Osmanlı devletini desteklemesi ile birlikte savaş ilginç bir şekilde Rusya'nın Akdeniz havzası ve Avrupa dışında tutulma çabasına dönüşmüştür. Savaş Osmanlı Devleti ve müttefikle-

70] Saltanatı 1839-1861 yılları arasındadır.

71] Abdurrahman Şeref Efendi'nin, Tanzimat'ın dışarıdaki etkilerini şöyle anlattığı aktarılmıştır: "Yabancı çevrelerde, Bab-ı âli'nin başı sıkışınca tatlı tatlı söz vererek yükümlülükler altına girmek ve biraz nefes alınca yan çizmek ve özellikle iç ıslahat işlerinde kımıldamayıp yerinde saymak âdeti olduğundan, Reşit paşa'nın ve onun etkisiyle dışişleri bakanlığına ve müsteşarlığına tayin edilen ve elçilikle Avrupa'ya giden arkadaşlarının takındığı tutum ve davranışa göre Tanzimat'ın ciddiliğine ve Osmanlı Devleti'nin bu yeni tutumunda duracağına ve ilerleyeceğine güven duyulmaya başlandı. Londra, Paris ve Viyana basını Tanzimat'tan ve getireceği fayda ve iyilikten bahseden makaleler yazıyorlardı. Dost devletler, 'Hasta Adamın' tedavisi içinin usta bir ele verilmişine, dış hücumlara ve iç sarsıntılara dayanabilecek derecede kısa zamanda eski gücüne kavuşacağına inanıyor ve kamuoyu da hükümetlerinin bu düşüncesine katılıyordu." Bkz.: ERYILMAZ, s. 133, 134.

rinin lehine sonuçlanmıştı. Kırım savaşından hemen sonra Paris Konferansı toplanmıştır. Paris Konferansında Avrupa devletleri, ilk defa açıkça, Osmanlı Devleti'nin hukuk alanında reformlar yapması gerektiğini deklare etmişlerdi. Bu sırada Sadrazamlığa Âli Paşa geçmişti. Âli Paşa, Fransız taraftarıydı.⁷²

Osmanlı Devleti, Paris Konferansından sonra, 28 Şubat 1856'da, İslahat Fermanını ilan etmiştir.⁷³ Fermanında adliye ile ilgili yapılması plânlanan reformlar açıkça zikredilmiştir. Buna göre, ticaret ve ceza davaları için karma mahkemeler kurulacak, bu mahkemelerde uygulanmak üzere ceza ve ceza usul kanunları hazırlanacaktır. İslahat Fermanı da Tanzimat Fermanı gibi bir taahhüttür elbet; ancak İslahat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre sonra, 30 Mart 1856'da, imzalanan Paris Andlaşması'nda İslahat Fermanı'na atfı yapılırken Fermanın bağlayıcılığı gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti, taahhütlerini yerine getirmekte her ne kadar yavaş davranmışsa da, bunu gören garantör devletler 5 Ekim 1859 tarihinde Bâbüâlî'ye bir memorandum vererek reformların hızlı bir şekilde hayata geçirilmesini istemiştir.⁷⁴

Osmanlı'nın hukuk alanındaki reformları ile ilgili Batılı devletlerin bu neviden talepleri olmakla birlikte bazı Batılı aktörlerin ilginç tekliflerini de görmek mümkündür. Buna örnek olarak dönemin Avusturya Başbakanı Prens Metternich gösterilebilir. Prens Metternich, Mustafa Reşit Paşa'nın iktidardan düşmesinden (31 Mart 1841)⁷⁵ birkaç hafta sonra Bab-ı

72] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 30 vd.

73] Tanör bu ferman ile ilgili olarak şu tespitleri yapmaktadır: "...Verilen sözleri tutulmamış sayan Batı Devletleri, 1856 Paris Konferansı öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'nın müdahalelerine karşı korumanın bedeli, Avrupa devletleri ailesine kabul edilebilmenin de şartı olarak, yeni bir takım istekleri ileri sürdüler. **Ferman dış baskı ürünüdür.** Esasları Âli Paşa ile İstanbul'daki İngiliz ve Fransız elçileri arasında kararlaştırıldı..." Bkz.: TANÖR, s. 95. Ayrıca Mardin bu konuda şunları kaydetmektedir: "İslahat Fermanı, o zamana kadar milleti-hâkime olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alıyor, din farkı gözetmeksizin bir Osmanlı vatandaşlığı kurmaya çalışıyordu." Bkz.: MARDİN, Şerif, "Batıcılık". Dönemin Fransız elçisinin şöyle dediği aktarılır: "Devlet-i Aliyye'den bu kadar fedakârlık edeceğine me'nul etmez idik. Canning ne dediysevit-kela-yı Devlet-i Aliyye kabul etti. Eğer biraz dayanılmış olsaydı ben bazı mertebe kendilerine yardım edebilirdim." Ahmet Cevdet Paşa'dan nakleden: EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 35.

74] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 30 vd.

75] BEYDİLLİ.

âli’ye bir telgraf göndererek şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Hükümetinizi, varlığınızın temeli olan ve padişah ile Müslüman tebaa arasında başlıca bir rabta teşkil eden dini kanunlara saygı esası üzerine kurunuz. Zamanın ihtiyaçlarına göre hareket ediniz ve zamanın doğurduğu ihtiyaçları göz önünde tutunuz. Yönetim işlerini düzene koyunuz ve ıslah ediniz. Lâkin adetlerinize ve yaşayış tarzınıza uymayan bir yönetim usulü kurmak için eski idareyi yıkmayınız... Avrupa medeniyetinden, sizin kanun ve nizamlarınıza uymayan yasaları almayınız ve iktibas etmeyiniz. Çünkü Batı’nın kanunları, hükümetinizin temelini teşkil eden yasalın dayandığı usûl ve kurallara asla benzemeyen kaideleri üzerine kurulmuştur. Batı memleketlerinde esas olan şey, Hıristiyan kanunlarıdır. Siz Türk kalımsınız. Lâkin mademki Türk kalacaksınız, şeriata bağlanınız. Diğer dinlere karşı müsaadekâr olmak için, şeriata size gösterdiği kolaylıklardan yararlanınız... Hüülâsa, biz Bab-ı âli’yi, kendi yönetim tarzının düzene konulması ve ıslahı için teşebbüs ettiği işlerden vazgeçirmek istemiyoruz. Lâkin hal ve şartları Türkiye imparatorluğunun hal ve şartlarına uymayan Batılı hükümetleri her şeyden önce taklide değer bir örnek suretinde telakki ederek ona göre ıslahatta bulunmamasını, temel kanunları Doğu’nun adet ve adabına uymayan hükümetleri taklit ve mevcut şartlarda her türlü yaratıcı ve düzenleyici güçten mahrum olup İslâm ülkelerine zardan başka bir netice doğurmayacağı açık olan ıslahatı kabul ve tatbik etmemenizi tavsiye ederiz.”⁷⁶

Fransız Engelhardt, Prens Metternich’in bu telgrafı Fransız kanun ve düzenlemelerinin iktibas edilmesini kısındığı için gönderdiğini iddia etmiştir.⁷⁷ Hâlbuki Prens Metternich’in bu görüşleri yeni değildir. Daha önce Mustafa Reşit Paşa, Prens Metternich’in İstanbul elçisine Tanzimat hakkında Prens’in ne düşüneceğini sormuştu. Bunun üzerine Prens görüşlerini mektupla bildirmişti. O mektubun bir kısmında Prens şöyle demektedir: “Osmanlı imparatorluğu, omuzlarına çöken büyük fenalıklara bir çare bulabilmek için muazzam ve devamlı gayret ve ihtimamlara muhtaçtır. Bu büyük eserin vücuda getirilebilmesi, yapılacak işlerin millî örf ve ananelerin ruhuna uygun olabilmesi ve bu teşebbüslerin bunlara tetabuk edebilmesi ile mümkün olacaktır... Kuvvetli olmak isteyen bir devlet, her

şeyden önce kendine benzemelidir. Bu lüzumu iyice takdir ederse çok kudretli kalabilir. Aksi takdirde, esasları belki de çürük olan yabancı bir takım müesseselerin her zaman için soluk ve renksiz bir takliden ibaret kalmaya mahkûm olur...”⁷⁸

2.3. Adliye Reformlarında Model Ülke: Fransa

Osmanlı Devleti buraya kadar anlattığımız sebeplerle Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar adliye reformlarını gerçekleştirmiştir. Adliye reformları ve idari reformlarda izlenen model ülke Fransa olmuştur. Zamanla Fransa’nun idari teşkilatlanması ve adli yapısı Osmanlı Devlet’inde yerleşerek bugünlere ulaşacaktır.⁷⁹

Tanzimat devrinde Osmanlı Devleti’nin “örnek alabileceği!” dört büyük devletin olduğu aktarılır: Fransa, İngiltere, Avusturya ve Rusya.⁸⁰ Bu devletlerden ilham kaynağı olarak niçin Fransa seçilmiştir peki? Bu sorunun tek bir cevabı ve bağlamı yoktur elbette. Ancak gerçekten ilginçtir bu durum. Nitekim İngiltere ve Avusturya bir imparatorlukta ve farklı hakları bünyesinde barındırmak itibarıyla Osmanlı Devleti’ne daha çok benzemektedir. Hâlbuki Fransa bir ulus devlettir.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilişki eskiye dayanır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde başlayan yakın ilişkiler Fransa’ya kapitülasyonlar verilmek suretiyle daha da ileri taşınmıştır.

Fransız İhtilali, Tanzimat devrine çok yakın bir zamanda gerçekleşmiş ve Osmanlı bürokrasisi ile tebaasını etkilemiştir. İhtilal ile yayılan “eşitlik ve hürriyet” söylemlerinin etkisi de dikkate alınmalıdır. Fransa’nun örnek olarak seçilmesinin altında böyle bir etkenin olabileceği de ifade edilmektedir.⁸¹

Fransız İhtilali’nden sonra Napoléon Bonaparte 1798 yılında İngilizlerin Mısır’daki ağırlığını kırmak için Mısır’a çıkarma yapmıştı. Bu çıkarma başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Anılan çıkarmayı izleyen yıllarda Napoléon, Fransa’da reformlara girişmişti. Hukuk ve ad-

78] Hıfzı TİMUR; “Metternich’den İstanbul’da Baron Von Stürmer’e: Türkiye’de Abdülmecid’in Islahatı Hakkında”, (Tercüme), Tanzimat I, s. 703 vd.

79] Bugün idare hukuku alanında çalışma yapmak isteyenler Fransızca’yı öğrenerek işe başlarlar.

80] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 51.

81] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 53.

76] Edouard Philippe ENGELHARDT, *Tanzimat ve Türkiye*, Ali Reşad (Çev.), s. 49 vd.

77] ENGELHARDT, s. 51.

liye alanı da reformların yoğun bir şekilde yaşandığı alanlar olmuştu. Mahkemelerin yapısı değiştiriliyor, yenileniyor ve birçok yeni kanun yapıyordu. Code Napoléon diye ünlenmiş Fransız Medeni Kanunu da bu dönemde yapılmıştı. İşte yapılan bütün bu reformların esin kaynağı olarak Mısır'a çıkarma yapan Napoléon'un Mısır'daki gözlemleri olduğu söylentisinin Osmanlı ülkesinde yayıldığı aktarılır.⁸² Buna göre madem Fransız mahkeme düzeni İslâm orijinliydi, Osmanlı Devleti de pekâlâ Fransa'yı model alabilirdi.

18. yüzyılın sonlarında Avrupalı tüccar Selanik, İzmir, Beyrut gibi liman şehirlerine yerleşmeye başlamıştır. Bunlara Levanten⁸³ denirdi. Levantenlerin çoğunun Fransa'dan olduğu aktarılır. Levantenlerin Adliye reformlarında Fransa'nın model olarak seçilmesinde önemli rolü olduğu aktarılır.⁸⁴

Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti, merkezîyetçi yapısını güçlendirmek ve takviye etmek istemiştir. Fransa'nın merkezîyetçi yapısının çok güçlü olması Osmanlı Devleti'ni idari reformlar yaparken Fransa'yı model ülke olarak seçmeye itmiş olabilir. Adli reformlar da idari alanda yapılan reformlara⁸⁵ göre şekillendiği için adli reformlarda da Fransa örnek alınmıştır.⁸⁶

Tanzimat'ın ikinci devresinde bürokraside söz sahibi olan Âli ve Fuad Paşalar Fransız taraftarı bir siyasetten yanaydılar. Fransa'nın model olarak seçilmesinde bu durumun ciddi etkilerinin olduğu aktarılır.⁸⁷

Hukuk alanında model olarak Fransa'nın seçilmiş olması hakkında elbette birçok değerlendirme yapılabilir. Ancak biz bu konuda, Osmanlı siyasi tarihinde çok önemli bir şahsiyet olan ve İslâmcılık hareketinin en önemli temsilcilerinden olan Said Halim Paşa'nın değerlendirmelerini aktarmakla yetineceğiz. Bu konu ile ilgili olarak Said Halim Paşa 1911 yılında yazdığı bir risalede şu değerlendirme-

82] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 54.

83] Levent, Doğu Akdeniz sahillerine verilen isimdir.

84] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 54.

85] 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi bu konuda çok önemlidir. Yapılan idari değişiklik ile birlikte adli teşkilatlanma da yeniden yapılandırılmıştır.

86] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 55.

87] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 55.

lerde bulunmaktadır: “Memleketi yenilik ve ıslahat yoluna sokmak için yarım asırdan beri kabul ve tatbik etmekte olduğumuz metod yanlıştır... Biz memleketimizin mesut olması için, Avrupa kanunlarını tercüme edip almanın kâfi geleceğini zannettik. Ve bu kanunların bizde kabul ve tatbik olunabilmesi için, onlarda yapılacak birkaç değişikliğin yeteceğini hayal ettik. Meselâ, adalet sistemimizi ıslah etmek için Fransız adalet sistemini esas aldık. Hâlbuki Fransız cemiyeti, bizimkine asla benzemeyen, aslı ve menşei, ruh hâli, âdetleri ve gelenekleri, irfânı ve medeniyet seviyesi ile bizden pek farklı olan, ihtiyaçları ise çok ve çeşitli bulunan bir toplumdur. Fransız adalet sistemi mükemmel oluşu ile bizi cezbe etti. Bu da, bizce kabul olunması için kâfi görüldü. Hâlbuki Fransa'ya hiçbir şekilde benzemeyen bizimki gibi bir memleket için, bu sistemin uygun olup olmadığını kimse düşünmedi. Bu tarzda icra ettiğimiz adliye ıslâhatının, bunca seneler çalıştıktan sonra mâlum şekilde ve hiç derecesinde neticeler vermesi şaşılacak şey değildir. Maarifimizi ıslâh etmek için de aynı şekilde hareket ettik. Tabii elde edilen neticeler daha da zararlı oldu. Gayet kıymetli olan vakitlerimizi ve birkaç nesli kaybettikten sonra bunca fedakârlıklara mâl olan şeyi de bozmak mecburiyetinde bulunuyoruz. İşin garibi şu ki, bu kadar aksi neticeden sonra bile tecrübeye ve akl-ı selîme aykırı olan bu metod, yine itibar görmektedir...”⁸⁸

3. Nizamiye Mahkemeleri

3.1. Genel Olarak

Nizamiye mahkemeleri, “nizamname” yani kanun ile kurulmuş olan mahkemeler demektir. Yani bu mahkemeler örfî bir tasarruf ile kurulan mahkemelerdir. Bu cihetle Şer'îye mahkemelerinden ayrılmaktadır. Daha önce ifade edildiği gibi Şer'îye mahkemeleri Medine Şehir Devletine kadar uzanan bir gelenek içerisinde anlam kazanan ve yargı teşkilatının temelini oluşturan mahkemelerdir. Nizamiye mahkemeleri ile birlikte Şer'îye mahkemelerinin yargı teşkilatının temelini oluşturması vasfı ortadan kalkmıştır. Yargı teşkilatının tamamına Nizamiye mahkemeleri yerleşmeye başlamıştır.⁸⁹

88] SAİD HALİM PAŞA, “Meşrûtiyyet”, *Buhranlarımız ve Son Eserleri* ^ISaid Halim Paşa, M. Ertuğrul Düzdağ (Haz.), s. 50-71.

89] DURHAN, Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşki-

Tanzimat Devrinin ilk yıllarından itibaren ortaya çıkan ve kazai yetkiler kullanan bütün meclis veya mahkemeleri nizamiye mahkemeleri olarak ifade etmek mümkündür. Ancak Batılı devletler ile olan ticaretin artması ile birlikte kurulan ticaret mahkemeleri nizamiye mahkemelerinden ayrı olarak değerlendirilmektedir.⁹⁰ Bunun dışında kalan ve bir kanun ile kurulan mahkemelere nizamiye mahkemeleri denmektedir.

Bu bölümde ilk olarak Tanzimat Fermanı’ndan Islahat Fermanı’na kadar olan dönemi inceleyeceğiz. Daha sonra Islahat Fermanı’ndan I. Meşrutiyet’e kadar olan dönemi ele alacağız. Son olarak da I. Meşrutiyet devrinde yargı teşkilatında yapılan reformları inceleyeceğiz. Böylece Osmanlı yargı teşkilatının değişimini ve Cumhuriyet yargısının temellerini incelemiş olacağız.

3.2. Tanzimat Fermanı’ndan Islahat Fermanı’na

3.2.1. Genel Olarak

Tanzimat Fermanı olarak ünlenmiş meşhur ferman Gülhane-i Hatt-ı Hümayun 3 Kasım 1839’da ilan edilmişti. Ferman ile Sultan III. Selim döneminde kendini hissettirmeye başlayan Batılılaşma “projeleri”ne yeni bir saha daha ekleniyordu. Osmanlı hukuku ve adli teşkilatına da Batılı formda “nizam” verilmeye başlanacaktı. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Tanzimat Fermanı bir anayasa veya hukuki metin değildir.⁹¹ Daha çok atılması plânlanan adımların “siyasi iradesi”nin açıklanmasıdır. Nitekim bu dönemde yeni yeni kanunların çıkarılacağı ve Osmanlı hukukunun yeni bir nizama göre şekilleneceği Ferman’da şöyle ifade ediliyordu: “...Allah’ın yardım ve inayetini güvenerek ve Cenab-ı Peygamberin ruhaniyetinin yardımını aracı kılıp ve ona bağlanarak, **bundan böyle Devlet-i Aliyye ve Osmanlı ülkesinin iyi idaresinde bazı yeni kanunlar konulması gerekli ve önemli görülmüştür.**”

Bu siyasi iradeye uygun olarak bu dönemde birçok Batılı formda yeni kanun çıkarılmış

ve adli teşkilat sahasında yeni bir nizamın ilk örnekleri oluşturulmaya başlanmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde Islahat Fermanına kadar olan süreçte yapılan adli reformları kısaca inceleyeceğiz.

3.2.2. Taşra Meclisleri

Taşra Meclisleri 1840 yılında kurulmuştur. Nizamiye mahkemelerinin çekirdeğini teşkil ettiği ifade edilmektedir. Bu meclisler şer’i hukukun dışında kalan ceza davalarını 1840 tarihli Ceza Kanununa göre çözmekle görevliydi. Ayrıca vergi suçları ile ilgili kazai yetkileri vardı. Taşra Meclislerinde yargılamayı hâkim yapar ve kararı da hâkim verirdi. Ancak halk arasından seçilen üyelerin de Anglo Sakson hukukundaki jürilerin faaliyetlerine benzer bir işlev gördüğü de aktarılmıştır.⁹² Ayrıca bu meclislerin Fransa’daki *department* meclislerinin benzeri olduğu ifade edilmektedir.⁹³

Bu meclislerin verdikleri bazı önemli kararlar Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye’nin üst denetimine tabiydi.⁹⁴

Görüldüğü gibi Taşra Meclisleri, kazai yetkileri olan ve Şer’iyye mahkemelerinden ayrı kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte her yeni kurulan ve kazai yetki taşıyan kurum ile birlikte Şer’iyye mahkemelerinin görev alanı daralacaktır.

Hemen belirtelim ki bu dönemde idare ile yargı birbirinden tam ve kesin olarak ayrılmış değildir. Taşra Meclislerinin birtakım idari görevleri de bulunmaktaydı. Bu meclislerin bazı idari görev ve yetkileri merkezi otoritenin güçlenmesine katkı sağlamayınca 1842 yılında Taşra meclisleri kaldırılmıştır.

3.2.3. Tahkik Meclisleri

Tahkik Meclislerinin, idare ile yargının ayrılışında önemli bir merhale olduğu ifade edilmektedir.⁹⁵ Bu önemine binaen çalışmamızda kısaca üzerinde duracağız.

1854 tarihinde Zabtiye Müşirliği’ne bağlı olarak iki meclis kurulmuştur. Bu meclislerden ilki Divan-ı Zabtiye’dir. Bu meclis üç aya kadar hapis veya on mecdiye altı ceza-yı

latındaki Gelişmeler.

90] Ticaret Mahkemelerinin bugün de Asliye Hukuk Mahkemelerinden ayrı olarak konumlandırılmış olduğunu hatırlatalım.

91] BERKES, s. 214.

92] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 126 vd.

93] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 129.

94] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 129.

95] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 138.

nakdiyi gerektiren cünhalara ve kabahatlere bakmakla görevliydi. Kurulan ikinci meclis olan Meclis-i Tahkik ise ilk meclisin baktığı davalardan daha fazla ceza gerektiren her çeşit cinai davalarda tahkik ve muhakeme ile görevlendirilmişti. Meclis-i Tahkik'in bürokratik teşkilatında, on sorgu hâkimi (müstantik), on sorgu katibi ve on sorgu stajyeri bulunurdu. Bu bürokratik teşkilat vasıtası ile yaptığı muhakeme sonucunda ceza kanununun öngördüğü cezayı belirleyerek valinin onayına gönderirdi. Bunun istisnası olarak, kısas ve diyet cezalarını gerektiren davalarda yalnızca tahkikatı yapardı. Tahkikatın özeti valiye sunar ve vali de bu özeti taşrada Meclis-i Kebir'e, merkezde ise Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye sunardı. Hüküm bu mercilerde verilirdi.⁹⁶

Görüldüğü gibi bu meclislerde kazai yetkiler bulunmakla birlikte idare ile yargı tam ve kesin olarak birbirinden ayrı değildir.

3.2.4. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Sultan II. Mahmut zamanında, 24 Mart 1838 tarihinde kurulmuştur.⁹⁷ Bu meclis ile aynı tarihte "Dâr-ı Şûra-yı Bâb-ı Âli" adında, Sadrazama danışmanlık yapmak üzere başka bir meclis de kurulmuştur. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra bu meclis de Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye bünyesine dâhil edilmiştir.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin modern tarzda ilk parlamento olduğu, günümüzdeki Yargıtay ve Danıştay ile Yüce Divan'ın prototipini teşkil ettiği ifade edilmektedir.⁹⁸

Çalışma yeri Gülhane Kasrı⁹⁹ olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, temel olarak yapılması düşünülen Tanzimat reformlarını yapmakla görevlendirilmişti. Bunun uzantısı olarak, kanun ve nizamnameleri hazırlamak, bunları çıkarmak ve bu kanunlara uyulup uyulmadığını denetlemekle görevliydi.¹⁰⁰ Bu nedenle, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin

teşrii, idari ve kazai görev ve yetkilerinin bulunduğunu ifade etmek doğru olacaktır.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, idarenin kazai yönden denetlendiği bir nevi idari yargı yeri ve Tanzimat reformlarına aykırı davranan devlet adamlarının yargılandığı bir nevi ceza mahkemesi idi. Zaman zaman bidayet mahkemesi ve zaman zaman da istinaf ve temyiz mahkemesi olarak görev icra etmekteydi. Ancak idari ve teşrii görevleri hayli fazla olduğundan kazai görevlerini tam olarak yerine getiremiyor ve iş yoğunluğu nedeniyle çok büyük sorunlarla karşı karşıya kalıyordu. Bu nedenle, 1854 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin kazai yetkileri dışındaki yetkileri yeni kurulan Meclis-i Âli-yi Tanzimat'a verildi. Bu iki meclis belirli günlerde birleşerek Meclis-i Âli-yi Umumi adında bir yüksek meclis haline geliyordu.¹⁰¹

1861 yılında ise Meclis-i Âli-yi Tanzimat lağvedildi. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'nin adı Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'ye çevrilerek yine idari, teşrii ve kazai bütün yetkiler bu mecliste toplandı. 1868 yılında Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye, Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye olmak üzere ikiye ayrıldı.¹⁰²

3.3. Islahat Fermanı'ndan I. Meşrutiyet'e

3.3.1 Genel Olarak

Islahat Fermanı, Kırım Savaşının hemen akabinde, 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilmiştir.¹⁰³ Bu ferman ile daha önce Tanzimat Fermanı'nın yarattığı kırılma daha da büyümüştür. Farklı bir ifadeyle önceki "siyasi irade" tekid ve teyid edilmiştir.¹⁰⁴ Bununla birlikte fermanla artık "şer'i şerife" bir atıf yoktur. Bundan sonra yapılacak reformlarda daha çok Avrupalı bir tarzın kendini hissettirmesi belki de böyle bir siyasi tercihin neticesidir.

Islahat Fermanı konumuz ile ilgili olarak

96] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 139 vd.

97] Ali AKYILDIZ, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 28, s. 250-251.

98] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 143.

99] Bkz.: M. Baha TANMAN, "Gülhane Kasrı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, s. 239-240.

100] AKYILDIZ, *Meclis-i Vâlâ*, s. 250.

101] AKYILDIZ, *Meclis-i Vâlâ*, s. 251.

102] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 145; AKYILDIZ, *Meclis-i Vâlâ*, s. 250.

103] Hatırlanacak olursa Tanzimat Fermanı da Mısır isyanının hemen akabinde ilan edilmişti.

104] Enver Ziya KARAL, *Osmanlı Tarihi*, C: 6 (Islahat Fermanı Devri 1856-1861), s. 1; ERDEM, Gazi, "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında, Islahat Fermanına Yeniden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 51/1, Y. 2010, s. 327-348, s. 329.

önemli hususlar ihtiva etmektedir. Şer’iyye Mahkemeleri dışında başka mahkemelerden açıkça bahsedilmektedir. Müslümanlar ile Hıristiyanlar ve Müslüman olmayan diğer tâbiyetler arasındaki ticaret ve cinayet davalarının karma mahkemelerde görüleceğinin sözü verilmektedir. Bu yöndeki adli reformların önemi üzerinde durulmaktadır.¹⁰⁵

Islahat Fermanı da Tanzimat Fermanı gibi bir taahhüttür elbet; ancak Islahat Fermanı’nın ilanından kısa bir süre sonra, 30 Mart 1856’da, imzalanan Paris Antlaşması’nda Islahat Fermanına atfı yapılmıca Fermanın milletlerarası bağlayıcılığı gündeme gelmiştir. Osmanlı Devleti, taahhütlerini yerine getirmekte her ne kadar yavaş davranmışsa da, bunu gören garantör devletler 5 Ekim 1859 tarihinde Bâbiâli’ye bir memorandum vererek reformların hızlı bir şekilde hayata geçirilmesini istemiştir.¹⁰⁶

Ahmet Cevdet Paşa, ehl-i İslâmıdan birçoğunun Islahat Fermanı üzerine şu şekilde yakındığını aktarır:¹⁰⁷ “*Âbâ ve ecdadımızın kaniyle kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün gaib ettik, millet-i İslâmiyye millet-i hâkime iken böyle bir mukaddese haktan mahrum kaldı. Ehl-i İslâm’a bu bir ağlanacak ve matem edecek gündür.*”

3.3.2. Yeni İdari Teşkilat - Yeni Adli Teşkilat

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile Osmanlı Devletinin idari taksimatı değiştirilmiştir. Bu husus hukuk tarihimiz bakımından fevkalade önemi haizdir. Nitekim daha önce kadılar kaza çevrelerine atanırlar ve böylece mahkemelerin yetki alanı bu kaza çevreleri ile sınırlı olurdu. Vilayet Nizamnamesi ile birlikte ülke vilayet, livâ, kaza, nahiy ve köy olmak üzere taksim edilmiştir. Bu idari birimlerde yeni mahkemeler kurulmuştur.

Ayrıca Vilayet Nizamnamesi ile idari ve adli görevler kısmen de olsa birbirinden ayrılmıştır. Böylece idari işler ile adli işleri uhde-

sinde toplamış kurumların mahzurları giderilmeye çalışılmıştır.

Nizamname ile Nahiy merkezlerinde müddeabili kırk kuruşu geçmeyen basit hukuki ihtilafları görmek üzere ihtiyar heyetinden oluşan sulh meclisleri kurulmuştur. Ancak bu meclislerin verdikleri kararlar taraflarca kabul edilmedikçe hüküm ifade etmeyecekti. Kaza merkezlerinde, Şer’iyye mahkemelerinin yanında kaza mahkemeleri kurulmuştur. Üyelerinin yarısı gayrimüslimlerden yarısı da Müslümanlardan seçilecekti. Bu husus Islahat Fermanı’nın hükümlerinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Sancak merkezlerinde ve vilayet merkezlerinde de yeni mahkemeler kurulmuştur.¹⁰⁸

Yeni kurulan bu mahkemelerin yer yer bidayet mahkemesi görevini yer yer istinaf mahkemesi görevini yürüttüğü aktarılır. Yani Vilayet Nizamnamesi ile kurulan mahkeme teşkilatında bidayet ve istinaf mahkemesi ayrımı bulunmamaktadır.¹⁰⁹

3.3.2. Divan-ı Ahkâm-ı Adliye

1868 yılında Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye, Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye olmak üzere ikiye ayrıldı. Şura-yı Devlet’e kanun tekliflerini hazırlama ve idari uyumsuzlukları çözüme görevi verilmişti. Bu nedenle Şura-yı Devlet’in bugünkü Darüştay’ı karşılıdığı rahatlıkla ifade edilebilir. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye ise nizamiye mahkemelerinin üst organı olacak ve yalnızca kazai görevini icra edecekti. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye’nin bugünkü Yargıtay’ı karşılığını söylemek mümkündür.¹¹⁰

Böylece idare ve adliye ilk kez bu kadar kesin bir şekilde ayrılmış oluyordu. Osmanlı Devleti’nin idari ve mahkeme teşkilatı bugüne uzanacak bir şekilde yeni bir forma girmiş oluyordu.

Bu gelişmenin bir başka önemli sonucu da, mahkeme teşkilatı idari yargı ve adli yargı olmak üzere ikiye ayrılma yoluna girmiştir. Bu ayrım günümüze kadar uzanmıştır.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye, çıkarılan bir ana tüzük ile ceza ve hukuk dairelerine ayrılmıştır.

105] KARAL, *Osmanlı Tarihi*, C: 6, s. 3; ERDEM, s. 340; BERKES, s. 216.

106] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 30 vd.

107] AHMET CEVDET PAŞA, *Tezâkir-i Cevdet*, C. 1, s. 68. Islahat Fermanı için Niyazi Berkes şu yorumu yapmaktadır: “1839 bildirisini Müslümanlar için çıkarılmış olarak nitelersen, 1856 bildirisini de Hıristiyanlar için yayımlanmış bir belge sayabiliriz.” Bkz.: BERKES, s. 217.

108] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 164 vd.

109] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 166.

110] M. Akif AYDIN, “Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, s. 387-388.

Ayrıca önemli davaların genel kurulda görüşüleceği hüküm altına alınmıştı. Görüldüğü üzere, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin yapısı bugünkü Yargıtay'ın yapısına oldukça benzerdir.¹¹¹

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin üyeleri istifa etmedikçe veya başka bir göreve terfi ettirilmedikçe ya da bir suç nedeniyle mahkûm olmadıkça azledilemezlerdi. Bu da üyelerin hâkimlik teminatı taşıdığına bir ispatıdır.

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'yi bir temyiz mercii kılan en önemli hususiyeti, bidayet ve istinaf mahkemelerinin verdikleri hükümler önüne geldiğinde dosyayı inceler ve hüküm kanuna uygun bulmadığı takdirde gerekçe-

111] Bu konuda Prof. Dr. Selçuk ÖZTEK'in temyiz kanun yoluna ilişkin bazı değerlendirmeleri önemlidir: "1789 İhtilalinden sonra, 1790 yılında, *Tribunal de cassation* (Temyiz Mahkemesi) kuruldu. Ancak bu mahkeme de içtihat birliğinin gerçekleşmesi fikrine başlangıçta tamamen yabancı idi. Gerçi artık Fransa'da hukuk birliği sağlanmıştı; fakat *Ancien Régime*'de *Parlement* (ihtilalden önceki son derece mahkemesi)'lerin merkezi güce sık sık kafa tutmuş olmaları, ihtilalcileri onların hedeflerine karşı temkinli davranmaya sevk etmişti. Bu nedenle ihtilalciler içtihat fikrini reddetmişler ve boşluk içermeyen kazüistik kanunlar vaz etmek suretiyle yerel mahkemelerin bağımsız hareket alanını daraltmak, hatta hiçe indirmek yoluna gitmişlerdi.

Bu şartlar altında *Tribunal de cassation* yasama organının yanında, onun bir tamamlayıcısı olarak yer almaktaydı ve yegâne fonksiyonu somut uyuşmazlıkları çözümlerken yerel mahkemelerin kanuna başkaldırma, onu tanımama, onun gösterdiği çözümlere itibar etmeme sayılabilecek kadar açık ve büyük kanuna aykırılıklar taşıyan kararlarını iptal etmekten ibaretti. *Tribunal de cassation*'u yasama gücünün tecavüzlerine karşı koruyan bir muhafız olarak telakki eden bu anlayış 1837'ye kadar devam etti. Geçen zaman zarfında, kanunları uygulamakla görevli olan mahkemelerin kaçınılmaz bir şekilde kanunları yorumlamak zorunda kalacakları ve bu faaliyeti yargısal bir faaliyet olduğu anlaşıldı. Hatta 1803 Fransız *Code civil*'i yorum faaliyetini açıkça hâkimlerin görevi içinde müताल etti.

Böylece, 1837 yılında çıkarılan bir kanun, *Cour de cassation*'u bir yargı organı olarak telakki ederek, ona, hukuk kurallarının sadece doğru değil, aynı zamanda yeknesak uygulanmasını sağlamakla görevini de yükledi.

İşte, hukukumuzda 1868 yılında *Divan-ı Ahkâm-ı Adliye* adıyla kurulan, daha sonra 1879 yılında Mahkeme-i Temyiz, 1920 yılında Muvakkat Temyiz Heyeti, 1924 yılında Temyiz Mahkemesi, 1945 yılında da Yargıtay adını alan yüksek mahkeme bu temel düşünce esas alınarak kurulmuştur. Şu halde, hukukumuzda Yargıtay'ın görevi hukukun ülke içinde uygulanmasında birliği sağlamaktır ve bu fonksiyonu bugün artık bireysel bir temele dayanmaktadır: **Kanun önünde eşitlik ilkesi...**" Bkz.: ÖZTEK, Selçuk, "Temyiz Kanun Yolunun Tarihçesine İlişkin Bazı Tespitler", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın'a Armağan Özel Sayısı, Y. 2015, C. 21, S. 2, s. 135-143, s. 141, 142.

siyle birlikte dosyayı hükmü veren mahkemeye yeniden görüşülmesi için iade etmesiydi.¹¹²

Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulması ile birlikte var olan bir tartışma yeniden canlanmıştı. Bu tartışma, Şer'iyeye mahkemeleri yanında başkaca mahkemeye gerek olup olmadığı ve bunun meşruiyeti tartışmasıdır. Bu tepkileri hafifletmek maksadıyla Ahmet Cevdet Paşa'nın, 15. yy. Akkoyunlu dönemi İslâm hukukçularından Celaleddin Devvani'nin "Divan-ı Def'i Mezalim" isimli eserini Farsçadan Türkçeye tercüme ettiği aktarılmaktadır. Devvani bu risalesinde şeriyye mahkemelerinin yanı sıra mezalim mahkemelerinin kuruluşunun İslam Hukukuna aykırı olmadığını savunmaktadır.¹¹³ Ahmet Cevdet Paşa'nın bu çabasını Tanzimat döneminin düalist yapısının bir yansıması olarak okumak mümkündür.¹¹⁴ İlk başta belirli işlere bakmakla görevli bu yeni nizamın mahkemeleri zaman içerisinde zaferini ilan ederek düalist yapı nihayete ermiş ve nizamiye mahkemeleri genel mahkemeler haline dönüşmüştür.

112] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 181.

113] AYDIN, *Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye*, s. 388.

114] "...Cevdet Paşa, Tanzimat döneminin belki en büyük devlet adamı olduğu kadar o rejimin ikiliğinin de gerçek sembolüdür. İslâm bilimlerini ve bu arada fıkıhı teknisyen olarak değil, onu kavranış, özünü ve kapsamını bilen, çağdaşlaşma tarihinin yürüyüşünü de anlamış olan bu açık düşünlü adam bizim bugünkü açımıza göre şeriatçılara kıyasla ilerici, sınırsız batıllaşma (daha doğrusu Fransızlaşma) yanlılarına kıyasla geleceği olarak gözüktür. Tarih'in birçok yerinde göstermeye çalıştığı gibi Cevdet Paşa, bu iki tutunun ikisinde de aşırılık ve mutaassıplık olduğuna inanmış bir adamdı. Bundan ötürü, ne şeriat alanının ulema ve kadılar elinde başıboş gidişine, ne de Fransız elçisinin baskıları altında (Ticaret Bakanı Kabulî Paşa gibi) alafıngacıların Fransız Medeni Kanunu'nun olduğu gibi çevrilecek kabul edilmesine razı oluyordu.

Cevdet Paşa, Tanzimat'ın tam aradığı adamdı. İslâm ulemasından Celaleddin ed-Devvani'nin (1428-1502) otoritesine dayanarak fıkıhta nizamiye mahkemelerinin reddedilmesi şöyle dursun, eskiden mezalim mahkemeleri adı altında bunların caiz bile görüldüğü teziyle Şeyhülislamlık'a karşı çıktı. Bütün nizamiye mahkemeleri, o zamanın adalet bakanlığı olarak Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin idaresi altında birleştirildi. Böylece, ticaret ve ceza kanunları ile şeriat hukukunun biçim, öz ve yöntem açılarından uzlaştırılmasını denemenin yolu açılmış oluyordu. Tanzimat'ın çelişik iki yönünün ateşi arasında çalışan Cevdet Paşa, Fransız elçisinin kurdurduğu Fransız Medeni Kanunu'nu çevirme komisyonuna karşılık olarak sonradan Mecelle Komisyonu adıyla tamman bir komisyon kurdurdu..." Bkz.: BERKES, s. 224.

3.4. I. Meşrutiyet Devri

3.4.1. Genel Olarak

93 Harbi diye meşhur olmuş 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin yenilgi ile neticelenmesi, Avrupalı devletlerin yeni müdahalelerine kapı aralamış ve Bab-ı Âli’deki siyasi atmosfer bu yönde etkilenmiştir. Bu siyasi atmosfer elbette adli reformlara da sirayet etmiştir.

93 Harbi’nin hemen akabinde Berlin Andlaşması imzalanmış ve birçok alanda olduğu gibi adli reformlar konusunda da bir takım vaatlerde bulunulmasına neden olmuştur.

Bu sırada Sadrazamlık makamında Safvet Paşa bulunmakta idi. Safvet Paşa ise adliye reformları konusunda oldukça yavaş davranıyor ve bunun gerekçesini de şöyle açıklıyordu: *“Efendi! Hâkim yok, mahkeme yok, bu durumda adalet ıslahatı sözde ve dilekte kalır; evvela hâkim yetiştirilmeli, sonra mahkeme binaları yapılmalı da sonra adliye teşkilatını düzeltmeye ve genişletmeye çalışmalı. Yoksa hukuk ilmi okumamış kâtiplerden hâkim tayin ve medrese odaları veya kira ile tutulmuş tahta evlerden mahkeme yapınca sonu derde deva olmaz!”*¹¹⁵

Safvet Paşa, reformlar konusunda temkinli davranması nedeniyle görevinden azledilmiştir. Yerine Tunuslu Hayreddin Paşa getirilmiş ve Adliye Nazırı olarak da Said Paşa tayin edilmiştir. Said Paşa, adliye reformları konusunda çok hızlı idi; fakat bu durum birçok mahzurun ortaya çıkmasına neden olmuştu. Nitekim Fransız orijinli kurumların Osmanlı toplumuna uygun olup olmadığı tartışması bir tarafa, bu kurumlardaki kadrolara liyakatsiz ve ehliyetsiz kimselerin tayin edilmesi adalet sistemini daha baştan “ayıplı” hale getiriyordu. Gerçekten de Sultan II. Abdülhamit’e sunulan bir layihada mahkemelerin içler acısı hali tasvir ediliyordu.¹¹⁶

115] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 193.

116] Gerçekten de o dönem mahkemelerinin hali Safvet Paşayı doğrular nitelikte idi: *“Her ne kadar mahkemelere hâkim ve diğer yargı mensuplarının yetiştirilmesi amacıyla vaktiyle bir Hukuk Mektebi açılmış ve Teşkil-i Mehakim Kanunu mahkemelerde görevlendirilecek yargı mensuplarının bu mektep mezunlarından ve hâkimlik sıfat ve iktidarına haiz kimseler arasından seçilip görevlendirilmesini öngörmüş ise de kaza mahkemeleri gibi istinaf vazifesi gören liva ve vilayet mahkemelerinin çoğuna başkan ve savcı olarak atanan görevliler de uzak bölgelere gitmek istemeyip yakın yerlerdeki daha düşük memuriyetleri tercih etmekteydiler. Bu sebeple çok önemli bu mahkemelerin hiç birine*

3.4.2. Mehâkimi Nizâmiyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati

1879 tarihli Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati ile adliye teşkilatı tamamen yenilenmiştir. Neredeyse bugünkü adli teşkilat ile aynı yapıda bir adli teşkilat öngörülmüştür. Bu bakımdan söz konusu kanun hukuk tarihimiz bakımından çok önemli bir yer tutmaktadır.

Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati, 1876 tarihli Kanun-i Esasî’nin “*Mehâkim*” başlıklı bölümüne (81-91 maddelerine) istinaden çıkarılmıştır. Kanun-i Esasî’nin bu maddelerinde mahkemelere ilişkin bazı genel ilkeler ön görülmüş ve anayasa teminatı altına alınmıştır. Bunlardan bazıları hâkimlik teminatı, muhakemenin aleniyeti, tabii hâkim ilkesi, mahkemelerin bağımsızlığıdır.¹¹⁷

Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati ile köylerde ihtiyar heyetleri ve nahiyelerde nahiyeciler meclisleri birer sulh mercileri olarak ön görülmüştü. Köylerdeki sulh merci-

mektepli veya imtihanlı daimi üye bulunamamakta, üyeler Vilayet Kanunu’ndaki meclis-i temyiziye hakkında yer alan hükümlere göre senede bir kere yapılan seçimlerle halk arasında mülk ve nüfuz sahibi kimselerden seçilmekte, seçim sırasında türlü yolsuzluklar yapılmaktadır. Hâkimlik vasfı bulunmayan bu kimseler davanın görülmesinde gecikme ve yolsuzluklara sebep oldukları gibi sonuçlandırdıkları davalara ait hükümlerin çoğu da mahkemenin bağlı olduğu istinaf veya temyiz mahkemelerince bozulmaktadır. Layihada eleştirilen bir başka mesele mahkemeler arasındaki dereceli sistem dolayısıyla davaların uzun süre sürünmemede kalmasıdır. İlk derece mahkemelerince verilen hüküm ve ilamların bir üst mahkemede istinaf veya temyiz yoluyla tetkik ve kontrolü hak ve adaletin temini açısından son derecede faydalı olmakla birlikte çoğu zaman bu hak kötüye kullanılmaktadır. Yetki ve görev itirazı üzerine verilen kararların bile ‘kabil-i istinaf ve temyiz’ kabul edilerek mahkemeye haksız çıkanlara ikişer üçer aylık istinaf ve temyiz süresi tanınması bunun basit örneğidir. Yine temyiz isteğinde bulunanların İstanbul’a kadar gelmeleri hem çoğu zaman mümkün olmamakta, hem de davaları dolayısıyla büyük masraf ve zarara uğramaktadırlar. Temyiz talebinin incelenmesi sırasında tarafların temyiz mahkemesine kadar gelmelerine lüzum ve ihtiyaç olmadığı halde mahkeme davayı tarafların gelmelerine kadar bekletmekte, bu da hukuki davaların sonuçlanmasını senelerce geciktirmektedir. Temyiz mahkemesi belirli bir konu hakkındaki kararını zaman zaman değiştirmekte, benzer konulara dair birbirleriyle çelişen kararlar verebilmekte, bu da adalete olan güveni zedelemektedir.” Bkz.: KÖKSAL, Osman, “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gereken Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit’e Sunulan Bir Layiha”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Y. 1998, S. 9, s. 263-285.

117] <https://anayasa.tbmm.gov.tr/dos/1876/1876ilkmehtinler/1876-ilkhal-turkce.pdf> (E.T.:10.05.2016).

leri sadece tarafların rızasıyla bir uyuşmazlığa bakabilecekti. Nahiyelerdeki sulh mercileri ise müddeabihi 150 kuruşu geçmeyen hukuk ihtilaflarını ve para cezası gerektiren bazı kabahatlere ilişkin ihtilafları kesin olarak karara bağlamakla görevli ve yetkili idi.¹¹⁸

Kanun ile kaza, livâ ve vilayet merkezlerinde bidayet mahkemeleri kurulmuştu. Ayrıca vilayet merkezlerinde bidayet mahkemelerinden ayrı bir teşkilatlanma ile istinaf mahkemeleri kurulacaktı.¹¹⁹

Kanunun yürürlüğe girmesi ile Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye lağvedilmiş oldu. Yerine Mahkeme-i Temyiz kurulmuştur. Mahkeme-i Temyiz de hukuk ve ceza dairelerine ayrılmıştır. Mahkeme-i Temyiz, 1922 yılına kadar İstanbul'da görevini sürdürmüştü, 1922'de İstanbul Ankara Hükümetine bağlanınca elindeki dosyaları Sivas'ta kurulan temyiz heyetine göndermiştir. Bunu izleyen zaman diliminde batı vilayetlerinin Ankara Hükümetinin eline geçmesiyle 1923 yılında temyiz mahkemesi Eskişehir'e ve akabinde de Ankara'ya taşınmıştır.¹²⁰

1879 tarihli Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati teorik olarak *Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri İle Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanunun* yürürlüğe girdiği tarih olan 1 Haziran 2005 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Aslında Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 1924 yılında *Mehakim-i Şer'iyenin İlgasına ve Mehakimin Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun* çıkarılarak mahkeme teşkilatında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu kanun ile Şer'iyeye mahkemeleri lağvedilmiş ve istinaf mahkemeleri kaldırılmıştır. Ancak, 1924 tarihli Kanunda 1879 tarihli Kanunun yürürlükten kaldırıldığına dair bir hüküm de bulunmamaktadır. İlginç bir durum olarak 1879 tarihli Kanunun bazı maddeleri hakkında 1963 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nde bir iptal davası açılmıştır. Adalet Partisi Türkiye Büyük Millet Meclisi Grubunun açtığı iptal davasında, Mehakimi

Nizamiyenin Teşkilatı Hakkındaki 5 Haziran 1295 (M. 17 Haziran 1879) tarihli Kanunun, adliye müfettişlerine ilişkin hükümlerinin Anayasa'nın 132/2 ve 144. maddelerine aykırı olduğu iddia edilmiştir. Anayasa Mahkemesi davayı reddetmiştir. Anayasa Mahkemesi gerekçede aynen şu ifadeleri kullanmıştır: "*Davacı Mehakimi Nizamiyenin teşkilâtı hakkındaki (Dâva dilekçesinde kanunun tarihi 27 Mayıs; 1295 olarak gösterilmiş ise de bu tarih 5 Haziran 1295 tir) 5 Haziran 1295 tarihli Muvakkat Kanunun, hâkimlerin Adliye müfettişleri tarafından denetleneceğine dair olan hükümlerinin Anayasa'nın 132/2. ve 144 üncü maddelerine aykırı olduğunu ileri sürerek iptalini istemekte ise de anılan kanunun 74 üncü ve sonraki maddelerinin, hâkimlerin Adliye müfettişlerince denetlenmesine ilişkin hükümleri 22/4/1962 günlü, 45 sayılı Kanunla yeniden düzenlenmiş ve bu kanuna aykırı hükümler yürürlükten kaldırılmıştır. Gerçekten 45 sayılı Kanunun 42 nci maddesinde "Hâkimlerin denetimi, Yüksek Hâkimler Kurulunca görevlendirilecek üst dereceli bir hâkim eliyle ve aşağıdaki maddeler hükümlerine göre yapılır. Kurul, lüzumu halinde kendi üyelerinden üst dereceli bir hâkimi de görevlendirebilir." denilmekte ve bu maddeyi kovalayan diğer maddelerinde de, denetimin ne suretle yapılacağı gösterilmekte ve 103 üncü maddesinde ise Hâkimler Kanununun ve diğer kanunların bu kanuna uymayan hükümlerinin kaldırılmış olduğu açıklanmış bulunmaktadır. Bu bakımdan Mehakimi Nizamiyenin Teşkilâtı Hakkındaki 5 Haziran 1295 tarihli Muvakkat Kanunun dâva konusu olan ve üçüncü babını teşkil eden 74. ve sonraki maddelerinin hâkimlerin Adliye müfettişleri tarafından denetleneceğine ilişkin hükümleri yürürlükten kaldırılmış olduğundan konusu bulunmayan dâvanın reddi gerekir."*¹²¹

Gerekçeden de anlaşılacağı üzere Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati'nin birçok maddesi 1964 yılında halen

118] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 204 vd.

119] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 210.

120] AYDIN, *Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye*, s. 388.

121] Anayasa Mahkemesi'nin 07/04/1964 T., 1963/80 E., 1964/29 K. sayılı kararı. RG. 04/06/1964/11719 Bkz.:[http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/93a81682-3210-4da0-8825-4b67ff612d86?excludeGereke=False&wordsOnly=False\(E.T.: 11/05/2016](http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/93a81682-3210-4da0-8825-4b67ff612d86?excludeGereke=False&wordsOnly=False(E.T.: 11/05/2016)

yürürlüktedir. Bugüne gelen süreçte de 1879 tarihli Kanunu açıkça ilga eden bir kanun bulunmamaktadır.

2004 tarih ve 5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri İle Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun’un 54. maddesinde ilga edilen kanunlar ve hükümler gösterilmiştir. Burada 1924 tarihli Mehakim-i Şer’iyyenin İlgasına ve Mehakimin Teşkilatına Ait Ahkâmı Muaddil Kanun açıkça gösterilmiştir. Ancak 1879 tarihli kanundan yine bahsedilmemektedir. Bununla birlikte yeni teşkilat kanunu çok detaylı bir şekilde adli teşkilatı düzenlediği için aynı konudaki yeni tarihli bir kanun eski kanunu ilga eder ilkesi gereğince 1879 tarihli Kanunun ilga olduğu yorumu yapılabilecektir.

3.4.3. Müddei-yi Umumi: Savcı

Müddei-yi Umimilik, temel olarak, 1876 tarihli Kanun-i Esasi’nin 91. maddesinde düzenlenmiştir. Kanuni düzenleme olarak 1879 tarihli Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilatı Kanun-ı Muvakkati ile oluşturulmuştur.¹²²

İslâm hukukunda ve klasik devir Osmanlı hukukunda Müddei-yi Umumi, yani savcılarının işlerini yapan görevliler bulunmamaktaydı.¹²³ Şahıs haklarını ihlal eden suçlarda, suçtan zarar görenin şikâyeti ile tahkikat yapılırdı. Amme hakkını ihlal eden suçlarda ise toplumun bütün fertlerinin şikâyet hakkı bulunmaktaydı. Bir suç hakkında tahkikat yapıp bunu mahkemeye taşımakla görevli memurlar bulunmamaktaydı. Tanzimat öncesi dönemde rastlamadığımız bu müesseseye halkın şaşırıldığı aktarılmaktadır. O dönem bürokratlarından Adnan Şerif’in şöyle dediği aktarılır:¹²⁴ “Savcılar neci idi? Mahkemede durumları ne olacaktı? İşte halk tarafından bunlar pek anlaşılamadı. Davacı ve davalı varken bir üçüncü şahsın duruşmaya karışmasına bir mana verilemedi. Şeriat hükümlerinde böyle bir kayıt ve işaret yoktu. Her yeni şey merakı çeker. Mülkiye

okulunda hukuk dersi öğretmenlerine bu yeni görevin ne iş yapacağı sorulurdu. Onlar da açıklamaya çalışırlar, mesela bir yaralama olduğunda yaralı dava etmese bile mademki kanunun yasakladığı bir hareket yapılmıştır, onun davacısı kanun olduğu söylerlerdi.”

Hâlihazırda yürürlükte bulunan mevzuatımıza göre kamu davalarında şahsi davacılık söz konusu değildir. Kamu davası Cumhuriyet Savcısının tanzim edeceği bir iddianame ile ikame edilebilmektedir. Mağdur veya suçtan zarar görenler ancak kamu davasına Cumhuriyet Savcısının yanında katılarak usuli işlemleri takip edebileceklerdir. Katılan sıfatı ise davacı sıfatını vermemektedir.

3.4.4. Dâvâ Vekili: Avukat

Avukatlık müessesesi, Osmanlı hukukunda ilk defa normatif düzenleme olarak 1875 tarihli Mehâkim-i Nizamiye Da’vâ Vekilleri Hakkında Nizamname ile İstanbul’daki mahkemeler için oluşturulmuştur. Bu nizamnameden bir yıl sonra neşredilen Dâvâ Vekilleri Nizamnamesinin Vilayatta İcrasına Dair Tahrirat-ı Umumiyye ile de tüm Osmanlı ülkesine yayılmıştır.¹²⁵

1875 tarihli nizamnameden önce de Osmanlı hukukunda mahkeme huzurunda tarafların bir vekil ile temsili mümkündü. Ancak bu dava vekilleri, modern anlamda avukatlık mesleği olarak değerlendirilemez. Nitekim dava vekillerinin özel bir statüsü bulunmamaktaydı. Bu bakımdan avukatlık müessesesi Osmanlı hukukunda bir yenilikti.¹²⁶

Avukatlık müessesesinin Osmanlı hukukunda kabul edilmesi ile birlikte bu mesleği icra edebilecek hususiyetlere sahip kimselerin yetiştirilmesi için bir takım mektepler de kurulmuştur. İlk olarak 1875 yılında Galatasaray Sultanisi’nin bir şubesi olarak Mekteb-i Hukuk-i Sultani açılmış ve bu mektebin nizamnamesinde bu mektebi “lisans rütbesiyle bitirenlerin ülkenin her tarafında dava vekâletine mezun olacakları” hükmü yer almıştır. Daha sonra bu mektep kapatılmış ve 1880 yılında Mekteb-i Hukuk açılmıştır. Mekteb-i Hukuk bugünkü İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesidir. Bu mektebin nizamnamesinde de “mezuniyet şehadetnamesi alan talebeden dava vekâletinde

122] Abdullah SAYDAM, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, s. 303.

123] Savcılığın tarihsel gelişimi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: KESKİN, İbrahim, “Cumhuriyet Başsavcılığı Kurumunun Tarihsel Gelişimi, Avrupa Ülkeleri İle Ülkemizdeki Yapısı”, *Adalet Dergisi*, S. 48, Y. 2014, s. 48-81.

124] Abdurrahman Şeref’ten nakleden: EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 230.

125] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 232.

126] SAYDAM, s. 304.

*bulunmak isteyenler bir yıl Nizamiye Mahkemele-
rinde staj gördükten sonra vekâlet ruhsatnamesine
hak kazanacaklardır” hükmü bulunmaktadır.¹²⁷*

1875 tarihli Nizamnamede dava vekilleri ile ilgili bir cemiyetten¹²⁸ bahsedildiği aktarılmaktadır. Bu cemiyetin bugünkü anlamda bir baroya tekabül ettiği söylenebilir. Buna istinaden İstanbul Barosu 5 Nisan 1878 günü toplanmıştır. Baronun 62 üyesinin yalnızca 11’i Müslüman avukattı. İstanbul’da kurulan ilk baro ise 1870 yılında Konstantinople Barosu Cemiyeti (*Sosiete du Barreau de Constantinople*) adıyla gayrimüslim ve yabancı avukatlar tarafından kurulmuştur.¹²⁹

3.4.5. Mukavelat Muharriri: Noter

Osmanlı hukukunda noterlik müessesesi, 1879 tarihli Mukavelat Muharrirleri Nizamnamesi ile oluşturulmuştur. Bu nizamnameye göre her bidayet mahkemesinin yargı çevresinde bir mukavelat muharriri görev yapacaktır. Mukavelat muharrirleri Adliye Nezareti tarafından tayin edileceklerdi.¹³⁰

Hemen hatırlatalım ki klasik devirde noterlerin yaptıkları işleri kadılar yapardı. Bu örnek bile kurumların nasıl değiştiğini, birinin bir diğeri yerine nasıl ikame edildiğini göstermektedir. Ayrıca kadıların fonksiyonları zaman ilerledikçe azaltılmaktadır.

4. Türkiye’de Yargı Reformu Tartışmaları

4.1. Genel Olarak

Günümüz Türkiye’inde yargı reformunu konuşmadığımız gün yok gibidir. Elbette bunun en önemli amillerinden birisi hepimizin bir şekilde yargı ile muhatap oluşumuzdur. Bu muhataplık durumu yargının toplumsal ve siyasal gündemin ilk sıralarında olmasının sürekliliğini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, Türkiye’de yargı veya onun reformu hiçbir zaman eskimemiş ve gözden düşmemiş bir ihtiyaçtır. Üstelik yargının asgari bir oturmuşluk halini hiçbir zaman yakalayamamız

olması meseleyi yargıya olan güvenin ölçümlenmesi seviyesine kadar çekmiştir. Daha geçenlerde Yargıtay Başkanı İsmail Rüştü Cirit, İstanbul’da düzenlenen Uluslararası Arabuluculuk Sempozyumundaki konuşmasında yargıya olan güvenin %70’lerden %30’lara kadar düştüğünü ifade etmiştir.¹³¹

Yargının muhataplarının, “ona” olan güveninin giderek azaldığı bir ortamda elbette reform stratejileri yapılmalı ve hayata geçirilmelidir. Ne var ki, yargının reformundan bahsederken ve buna dair çözümü ararken tarihsel ve felsefi bir derinlikle hareket edilmesi elzemdir. Çalışmamız özelinde hareket edecek olursak, tarihi derinliği olmayan çözüm önerileri bu ülkenin kanayan yarasına deva olmayacaktır. Gerçekten de yargı reformu tartışmalarında, bugünkü adliyenin temeli olan Nizamiye mahkemelerinden bir kelime ile de olsa anan çok az kimseye rastlıyoruz. Tanzimat ile birlikte yaşanan süreci ve yapılan tartışmaları incelediğimizde, bugün çözüm olarak önümüze konulan stratejilerin aslında Tanzimat dönemindekilerin benzerleri olduğu görülecektir. Bu nedenle olsa gerek yaşadığımız zamanı II. Tanzimat olarak nitelendiren müellifler bulunmaktadır.¹³²

Yaşanılan süreçlerin bir topluma yeniden yaşatılması, tarihte yapılan hataların tekrarlanması ve bir milleti bu tekrarın içinde figüran yapmanın hukuk, tarih ve siyaset ilmiyle herhangi bir alâkasının bulunmadığı kanaatindeyim. Hepimizin ihtiyacı olan adaletin, adaletine güvenilen mahkemeler ve hâkimler eliyle gerçekleştirilmesidir. Bu nedenle yargı reformu tartışmalarında tek meşruiyet kaynağımızın adalet idesi olması gerekirken, AB uyum süreci gibi hepimizi bunaltan meşruiyet arayışlarında sivrilmekteyiz. Bu savruluş hâlihazırda yaşanan toplumsal hayatın tezahürü olan ihtilafların hallini ve toplumsal barışın teminini gittikçe zorlaştırmaktadır. İşte bu sebeplerle yargı reformu tartışmaları gündemden düşecek gibi değildir ve doğru

127] DURHAN, Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler, s. 102 vd.

128] Ali Haydar ÖZKENT, *Avukatın Kitabı*, s. 1.

129] DURHAN, Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler, s. 105.

130] EKİNCİ, *Osmanlı Mahkemeleri*, s. 231.

131] [http://www.haberturk.com/gundem/haber/1232485-ismail-rustu-cirit-yargiya-guven-yuzde-70-ti-simdi-yuzde-30lara-dustu\(E.T.: 12/05/2016\)](http://www.haberturk.com/gundem/haber/1232485-ismail-rustu-cirit-yargiya-guven-yuzde-70-ti-simdi-yuzde-30lara-dustu(E.T.: 12/05/2016)).

132] “II. Tanzimat” ifadesinin ilk olarak Av. Muharrem Balcı tarafından dillendirildiğini görmekteyiz. Bkz: BALCI. Daha sonra Etyen Mahçupyan “II. Tanzimat” isimli bir kitap neşretmiştir. Bkz.: MAHÇUPYAN, Etyen, *II. Tanzimat*.

bir meşruiyet zemininde yürütülebilmesinde Müslüman hukukçuların mesuliyeti bulunmaktadır.

Bu bölümde ilk olarak yargı reformu tartışmalarının odaklandığı AB uyum sürecini, akabinde önümüze çözüm olarak sunulan 2015-2019 Yargı Reformu Stratejisini inceleyeceğiz. Son olarak da yargı ve yargı reformu üzerine yapılmış bazı önemli çalışmaları hatırlatacağız.

4.2. AB Uyum Süreci

Türkiye Avrupa Birliği’ne¹³³ üyelik müracaatını 31 Temmuz 1959’da yapmıştır. Türkiye adına başvuruyu Demokrat Parti lideri ve Başbakan Adnan Menderes yapmıştır. Akabinde, 12 Eylül 1963 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında Ankara Anlaşması imzalanmıştır. 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren anlaşmanın 2. Maddesinde anlaşmanın amacının “Türkiye ekonomisinin hızlı kalkınmasını ve Türk halkının istihdam düzeyinin ve yaşam koşullarının yükseltilmesini sağlama gereğini göz önünde bulundurarak, taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi özendirme” olduğu ifade edilmiştir. Aynı anlaşmanın 28. maddesinde ise, “Anlaşma’nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma’dan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye tarafından üstlenilebileceğini gösterdiğinde, Âkit Taraflar, Türkiye’nin Topluluğa katılması olanağını incelerler” denilmiştir.¹³⁴ Bu anlaşmanın tek bir anlamı vardır, o da Türkiye ekonomik ve ticari olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu’na tam bir entegrasyon sürecini takip edecektir.

13 Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile Ankara Anlaşması’nda öngörülen hazırlık dönemi sona ermiştir. Bundan sonra “geçiş dönemi”ne ilişkin koşullar belirlenecektir. Bu dönemde taraflar arasında sanayi ürünlerinde bir gümrük birliği kurulması ve bunun yanında kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ile çeşitli alanlarda mevzuat yakınlaştırması öngörülmüştür. 1971 yılı itibarıyla, Katma Protokol çerçevesinde, Topluluk, bazı petrol ve

133] O zamanki adıyla “Avrupa Ekonomik Topluluğu”

134] Pelin Gündeş BAKIR, “Yeni Türkiye ve Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinin Geleceği”, *Yeni Türkiye*, Hasan Celal GÜZEL (Ed.), Y. 10, S. 56, s. 359-376, s. 359.

tekstil ürünleri dışında Türkiye’den ithal ettiği tüm sanayi mallarına uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını tek taraflı olarak sıfırlamıştır. Buna karşılık, Türkiye’nin AB kaynaklı sanayi ürünlerinde gümrük vergilerini tedricen sıfırlaması öngörülmüş ve böylece Gümrük Birliği’nin fiilen yürürlüğe girmesi için 22 yıllık bir süre tanınmıştır. Bundan sonra Türkiye’deki siyasi durum nedeniyle AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler çok canlı olmamış ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile tüm ilişkiler dondurulmuştur. Türkiye’de sivil idarenin yeniden kurulması ile birlikte Türkiye’nin dışa açılma serüveni başlamıştır. Türkiye 14 Nisan 1987 tarihinde AB’ye üyelik müracaatında bulunmuş ise de, AB bu talebi 1989 yılında reddetmiştir.¹³⁵

Takvimler 1 Ocak 1996 gününü gösterdiğinde Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği yürürlüğe girmiştir.¹³⁶

10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki’de yapılan¹³⁷ AB Zirvesi’nde Türkiye’nin adaylığı resmen onaylanmıştır. AB, Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi’ni 8 Mart 2001 tarihinde onaylamıştır.¹³⁸

17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi’nde Türkiye’nin katılım için Kopenhag siyasi kriterlerini¹³⁹ yeteri ölçüde karşıladığı kabul edilerek 3 Ekim 2005’te üyelik müzakerelerine başlama kararı alınmıştır.

Müzakere fasılları incelendiğinde “Yargı ve Temel Haklar Faslı” 23. Fasıllık olarak göze çarpmaktadır.¹⁴⁰ Bu fasıl AB Konseyinde gö-

135] BAKIR, s. 359.

136] BAKIR, s. 359.

137] BALCI, s. 42.

138] Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Yargı ve Temel Haklar Faslı, Avrupa Birliği Bakanlığı, Ankara 2013, s. 44.

139] Bu kriterler şunlardır: “Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmasını garanti altına alan bir kurumsal düzen.” Bkz.: ŞAKAR, Ceren - GENÇ, Fatma Neval, “Avrupa Birliği Reform Süreci Çerçevesinde Türkiye’de Yargı Reformları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Y. 2015, C. 20, S. 3, s. 341-359, s. 344.

140] Fasıllar şunlardır:

- 1) Malların Serbest Dolaşımı
- 2) İşçilerin Serbest Dolaşımı
- 3) İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi
- 4) Sermayenin Serbest Dolaşımı
- 5) Kamu Alımları
- 6) Şirketler Hukuku

rüşülmeye devam etmektedir. Ayrıca bu faslı Güney Kıbrıs Rum Yönetimi tek taraflı olarak bloke etmiştir.¹⁴¹ Bu fasıl ile ilgili olarak AB Bakanlığının internet sitesinde şu tanımlama yer almaktadır:¹⁴² “Yargı ve temel haklar alanındaki AB politikaları birliği bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı olarak koruma ve daha da geliştirmeyi amaçlar. Bağımsız ve iyi çalışan bir yargının kurulması çok önemlidir. Mahkemeler tarafından verilen kararların tarafsızlığı, bütünlüğü ve yüksek standardı hukukun üstünlüğünün korunması için önemlidir. Bu, yargı üzerinde dış etkilerin giderilmesi ve yeterli mali kaynakların ve eğitimin ayrılması konusunda ciddi bir kararlılık gerektirir. Adil yargılama prosedürleri için yasal garantiler bulunmalıdır. Aynı şekilde Üye Devletler yolsuzlukla etkin bir şekilde mücadele etmelidir çünkü bu konu demokratik kurumların istikrarı ve hukukun üstünlüğü için bir tehdit oluşturmaktadır. Yolsuzluğun engellenmesi ve caydırılması için uyumlu bir politikayı desteklemek adına sağlam bir yasal çerçeve ve güvenilir kurumlar gereklidir. Üye Dev-

7) Fikri Mülkiyet Hukuku

8) Rekabet Politikası

9) Mali Hizmetler

10) Bilgi Toplumu ve Medya

11) Tarım ve Kırsal Kalkınma

12) Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı

13) Balıkçılık

14) Taşımacılık Politikası

15) Enerji

16) Vergilendirme

17) Ekonomik ve Parasal Politika

18) İstatistik

19) Sosyal Politika ve İstihdam

20) İşletme ve Sanayi Politikası

21) Trans-Avrupa Şebekeleri

22) Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu

23) Yargı ve Temel Haklar

24) Adalet, Özgürlük ve Güvenlik

25) Bilim ve Araştırma

26) Eğitim ve Kültür

27) Çevre

28) Tüketicinin ve Sağlığın Korunması

29) Gümrük Birliği

30) Dış İlişkiler

31) Dış, Güvenlik ve Savunma Politikaları

32) Mali Kontrol

33) Mali ve Bütçesel Hükümler

34) Kurumlar

35) Diğer Konular

141] <http://www.ab.gov.tr/index.php?l=1&p=65> (E.T.: 17/05/2016).

142] <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=88&l=1> (E.T.: 17/05/2016).

letler müktesebat ve Temel Haklar Şartı ile garanti edilen temel haklara ve AB vatandaşlarının haklarına saygı gösterilmesini sağlamalıdır.”

Müzakere fasılları incelendiğinde, fasıl sıralamasında yargı ve temel haklar faslının sırasının bir anlamı olduğu kanaatindeyim. Türkiye ile AB arasında öncelikle ekonomi, ticaret ve para ilişkilerinde tam bir entegrasyon sağlanacak ve akabinde yargının da uyumu beraberinde gelecektir. AB ile olan ticari bütünleşme seviyesi arttıkça yargı alanında AB’ye benzeme seviyesi de artacaktır. Elbette yargı reformunun başkaca amilleri de vardır. Bu “benzeme sürecinde” bir anlık gevşeme ve duraksama AB’nin raporlarında uyarı olarak Türkiye’ye dönmektedir. Bunun bir nevi dış baskı olduğu söylenebilir. Ayrıca elbette Türkiye’nin yargı reformuna ihtiyacı bulunmakta ve bazı hukuki sebepler de yargı reformunu gerekli kılmaktadır. Ticari gelişmeler, dış baskılar, yargıda reform ihtiyaçları ve hukuki sebepler Türkiye’deki yargı reformu konusundaki siyasi kararlarda belirleyici olmaktadır. Bu durumun Tanzimat dönemi ile benzerliği dikkat çekicidir. Bu konuda Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu’nun tespiti önemlidir:¹⁴³

“...Bu nedenledir ki, mevzuata dair formel hukuk çerçevesi ile ilgili düzenlemelerin Türk siyasetinin ve devlet yapısı ve anlayışının temel parametreleri içindeki yerinin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Varolan karşılıklı çelişkiler düzeltilmedikçe masaya getirilen her formel hukuk düzenlemesi yeni kuşkuyla beraberinde getirecektir. İlişkilerin eşit ve sağlıklı bir düzlemde yürütülebilmesi için AB yetkililerine egemen olan ve Türkiye’nin düzeltilmesi gereken hasta bir yapıya sahip olduğu kanaati ve bu kanaatin yol açtığı deklaratif ve buyurgan tavır, karşı tarafın hassasiyetlerini ve psikolojilerini göz ardı etmeyen onurlu bir müzakere tarafı taormına dönüşmek zorundadır. Aksi takdirde tarihi refleksler diplomatik rasyonalitenin hukuk formelliğinin çok ötesinde etkilerde bulunmaya devam edecektir. Türkiye ile ilişkileri yürütürken takınılacak yeni-sömürgeci bir tavır Türkiye’nin egemenlikle ilgili kaygılarını artıracak ve zaten iç siyaset yapısı gereği yapılması gereken düzenlemelerin bile tepki ile karşılanmasına yol açacaktır.

143] Ahmet DAVUTOĞLU, *Stratejik Derinlik-Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, s. 516, 517.

Buna karşılık Türkiye kendi iç siyasi, ekonomik ve sosyal yapısı ile ilgili zaten gerçekleştirmek zorunda olduğu yapısal değişiklikleri AB yönlendirmesi ve şemsiyesi olmaksızın da yürütecek bir siyasi irade ortaya koymak zorundadır. Bu siyasi irade bir taraftan AB bünyesindeki dinamik seyri takip etmek, diğer taraftan da şu ana kadar sürdürüle gelen önemli çelişik tutum ve tepkileri yeni bir dengeye oturtmak zorundadır. Kabul edilmek istenmese de, AB’ye giriş süreci ulusal egemenlik alanlarının dönüşmesini beraberinde getirmektedir. Tahkim yasası bu dönüşümün en çarpıcı misallerinden birisidir. Hem klasik egemenlik kavramını tümüyle savunmak hem de AB’ye girişi en stratejik hedef olarak göstermek ciddi bir çelişik oluşturmaktadır. Kendisi bizatili federal bir yapı oluşturan AB bünyesine katılmak üniter devletin egemenlik kavramını esnetecek sonuçlar doğuracaktır. Bu sonuçlara hazırlıklı olmadan AB’yi çağdaşlaşma retoriğinin bir önşartı görerek meşrulaştırmak, sonra da onun gereğini sürekli tehir etmeye çalışmak zaman kazanmaya yönelik bir maslahat olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tavır, Türkiye’nin uzun dönemli stratejik hedefleri konusunda net tercihlerde bulunmasını da sürekli geciktirir.

Öte yandan iç siyaset içindeki yerleşik etki alanlarını muhafaza ederek de Kopenhag Kriterlerinin iki temel unsuru olan demokrasi ve insan hakları ilkelerini yerine getirebilmek çok güçtür. Siyasi alanı denetim altında tutmaya çalışan anayasal çerçeve ve bu çerçevenin öngördüğü sistemik kontrol mekanizmaları ile bu kriterleri uzlaştırabilmek de çok güçtür.

Bu noktada kendi toplumu üzerinde yeterli meşruiyet araçlarına sahip olan devletlerin çekinmesini gerektirecek bir durum yoktur. Burada temel mesele siyasi meşruiyet alanı ile yeni egemenlik alanı arasında anlamlı bir bütünlük oluşturup oluşturulamayacağı meselesidir. Hukuki düzenlemeler bu meşruiyet alanı ile bütünlük arzettiği ve toplumsal değişimlere uygun cevaplar üretebildiği oranda bahsettiğimiz temel çelişikleri ve korkuları aşacak bir çerçeve oluşturabilir. Aksi takdirde AB’ye intibak süreci için tepeden gelen düzenlemeler ya da bu süreçteki olumsuz gelişimlere bağlı olarak tamamıyla iptal edilebilir. Türkiye siyasi kültürü, psikolojiyi, kurumları ve sistemi yeniden inşa etme ihtiyacı ile karşı karşıyadır. Bu inşa faaliyeti olmaksızın yapılacak hukuki düzenlemeler yeterli toplumsal meşruiyetten ve motivasyondan yoksun kalacaktır.”

4.3. 2015-2019 Yargı Reformu Stratejisi

2015-2019 Yargı Reformu Stratejisinden bahsetmeden önce kısaca 2009 tarihli Yargı Reformu Stratejisinden bahsetmek uygun olacaktır. Nitekim 2009 tarihli Strateji yargı reformunun meşruiyet temellerini görebilmemiz için önemli veriler ihtiva etmektedir.

2009 yılında hazırlanan Yargı Reformu Stratejisi şu ifadeler ile başlamaktadır:¹⁴⁴ “23 üncü Fasal ile ilgili karşılıklı mevzuat tarama toplantıları 13 Ekim 2006 tarihinde tamamlanmıştır. Bu toplantılar sırasında Avrupa Komisyonu uzmanları, Türkiye’nin bir yargı reformu stratejisi hazırlaması gerektiğini ifade etmişlerdir...” Bunun anlamı Türkiye’nin bu alandaki stratejisini AB’den bu yönde bir talebin gelmesiyle hazırladığıdır. Hâlbuki yargı reformu bir ihtiyaç ve hukuki gereklilik olarak çok uzun yıllardır önümüzde durmaktadır.

2009 tarihli Yargı Reformu Stratejisinin hemen giriş bölümü ise şöyledir: “Türkiye, 21. yüzyıla hukuk alanında büyük reformları gerçekleştirerek hızlı bir giriş yapmıştır. Avrupa Birliği’ne (AB) üyelik sürecinin hızlandırıcı etkisi yanında, demokratik toplum düzeninin gerektirdiği çağdaş açılımların gerçekleştirilmesi ihtiyacı da yapılan hukuk reformunun en önemli belirleyici nedeni olmuştur.

1999 yılının Aralık ayında yapılan AB Helsinki Zirvesinde, AB Devlet ve Hükümet Başkanları, Türkiye’nin diğer aday ülkelere uygulanan kıstasları yerine getirmesi şartıyla AB’nin tam üye adayı olduğunu kabul ve ilan etmişlerdir. Buna bağlı olarak, AB ile tam üyelik müzakerelerine başlayabilmek için, Türkiye’nin önüne Kopenhag Siyasi Kriterlerini yerine getirmesini, bir başka deyişle ‘demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarını teminat altına alan kurumların iyi işletilmesi ve azınlıklara saygı gösterilerek korunması’ni sağlamak amacıyla alınması gereken tedbirler konulmuştur.

Türkiye, 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet’le birlikte yüzünü tamamen Batıya çevirmiş ve AB üyeliği yolunda ginen noktada, AB değerlerini tam olarak benimseme ve içselleştirme açısından kararlılığını göstermiştir. Kopenhag Siyasi Kriterlerinin yerine getirilmesi amacıyla atılan adımlar 2004 yılı sonunda meyve-

144] //www.sgb.adalet.gov.tr/Yargi-Reformu-Stratejisi.pdf (E.T.: 17/05/2016),

sini vermiş ve 17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen AB Zirvesinde Türkiye ile AB'ye katılım müzakerelerine başlanması kararlaştırılmıştır. Buna bağlı olarak 3 Ekim 2005 tarihinde 35 AB müktesebat faslı çerçevesinde fiilen katılım müzakerelerine başlanmıştır."

Ne yazık ki, 2009 Stratejisinde tarihi derinliği göremiyoruz. Bu husus bir strateji metri açısından elbette büyük bir eksiklik.

Hazırlığına 2013 yılında başlanılan 2015-2019 Yargı Reformu Stratejik Plânı 8 Nisan 2016 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmiş ve 17 Nisan 2015 tarihinde Çankaya Köşkü'nde düzenlenen bir basın toplantısı ile duyurulmuştur.

Stratejik Plân, hazırlık süreci anlatıldıktan sonra, tarihçe kısmı ile devam etmektedir. Bu husus 2009 tarihli plâna göre çok önemli ve sevindirici bir gelişmedir. Tarihçe Cumhuriyet dönemi ile başlamamakta, Hun, Göktürk ve Uygur devletlerinden başlayarak İslâmiyet'in kabulü ve Osmanlı pratikleri anlatılmaktadır. Çalışmamız açısından önemli olan kısmı Tanzimat dönemindeki adliye reformlarından da bahsediliyor oluşudur. Stratejik Plânda şu hususlara vurgu yapılıyor: "Hukuk, yönetim ve eğitim alanındaki yenileşme hareketlerinin Tanzimat'la birlikte yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dönemde Batı hukuk sistemine ilgi ve yöneliş başlamış; İslâm hukukunun bazı alanlarında ise önemli kodifikasyonlar yapılmıştır. Yapılan düzenlemelerle, Batı hukukuyla İslâm hukukunun yan yana yürütüldüğü sürece girilmiştir. Bu süreçte Batı hukukunda örnek alınan ülke Fransa olmuştur. Fransa'nın ticaret, ceza ve yargılama usul kanunları tercüme edilerek Osmanlı hukuk sisteminin bir parçası haline getirilmiştir. Bu kanunları uygulayacak mahkemeler ve üst yargı organları da yine Fransız modeline uygun olarak oluşturulmuştur. Tanzimat öncesi dönemde adliye teşkilatının temeli "kadılık"ken, bu dönemde 1840 tarihli Ceza Kanunu'nu uygulamak üzere önce İstanbul'da sonra tüm eyalet merkezlerinde "Meclis-i Tahkikat" adlı bir yargı makamu kurulmuştur. Modern mahkeme yapısına gidişi ifade eden bu gelişmeyi şer'iyye mahkemelerinin yargı alanı dışında kurulan nizamiye mahkemeleri takip etmiştir. Ceza hukuku alanında 1840 ve 1851 tarihli Ceza Kanunlarından sonra 1858 yılında Fransız Ceza Kanunu iktibas edilmiştir. 1858 tarihli Ceza Kanunu değişik tarihlerde yapılan düzenlemeler ile 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Adli teşkilatta önemli bir işlevi olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye ise kanun ve nizamnameleri hazırlamakta ve Temyiz mahkemesi görevini de yerine getirmekteydi. Bu meclis 1868 yılında kaldırılarak yerine "Şurâ"yı Devlet (Danıştay) ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye (Yargıtay) kurulmuştur. Bu dönemdeki çok önemli bir gelişme de İslâm Hukukunun önemli eserlerinden biri olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyenin yayımlanması olmuştur. Bu eser hükümlerin derlenmesi ve kanunlaştırılmasına duyulan ihtiyaçtan doğmuştur. Mecelle, bugünkü anlamda kanunlaştırma alanının İslâm Hukukundaki örnek bir eserdir. Eser on altı kitap ve 1851 maddeden oluşmakta olup, borçlar, aynı haklar ve usul hukukunu içine alır."

1. Hukuk ve Ceza Adaleti Sisteminin Kalitesini ve Etkinliğini Geliştirmek
2. Adalete Erişim ile Mağdurlara ve Dezavantajlı Gruplara Yönelik Uygulamaları Geliştirmek
3. Organizasyon Yapısı ile Fiziki ve Teknik Altyapıyı Güçlendirmek
4. İnsan Kaynakları Kapasitesini ve Mesleki Yetkinliği Güçlendirmek
5. Adalet Alanında Uluslararası İşbirliğini Geliştirmek ve AB Katılım Sürecinin Etkinliğini Artırmak
6. Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yollarının Etkinliğini Artırmak
7. İcra - İflas Sistemini Geliştirmek
8. Ceza İnfaz Sistemini Geliştirmek.

Stratejik Plândaki bu amaçların gerçekleşmesinde temel performans göstergeleri de yine Stratejik Plânda gösterilmiştir. Buna göre, aşağıdaki performans göstergeleri Stratejik Plânın son uygulanma yılıyla 2015 yılı verilerinin karşılaştırılması suretiyle değerlendirilecektir. Göstergeler şunlardır:

1. Yargıya güven ve memnuniyet oranındaki artış
2. Soruşturma ve davalar ile diğer adli iş ve işlemlerin ortalama görülme sürelerindeki düşüş
3. İş artış oranlarındaki düşüş
4. 100.000 kişi başına düşen hâkim ve Cumhuriyet savcısı sayısındaki artış
5. Yargı çalışanı sayısındaki artış
6. Mükerrer suçluluk sayısındaki azalma

Stratejik Plânın, 2009 Yargı Reformu Stra-

tejisine göre çok daha iyi düşünülmüş ve kaleme alınmış olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Tarihi arka plânın Stratejik Plânda yer alıyor olması dahi tek başına önem arz etmektedir. Stratejik Plânın yargı reformu gerçekleştirmedeki istatistiksel başarısını ise 2019 yılında öğrenmiş olacağız. Lakin toplumsal karşılığı ve adaletin tesisi anlamında tereddütlerin yaşanmaya devam ettiğini ifade etmeliyiz. Bir kere yargıya güven her geçen gün azalmaktadır. Yargının verdiği kararların “adil” olduğuna inancın giderek azaldığı bir ortamda ilk neşteri doğru yere vurmak gerekmektedir. Aksi halde niceliksel bazı iyileşmeler sadece yargıya “inanç krizini” derinleştirecektir. Bunca emeğin neticesinin bu olmaması gerekmektedir.

Elbette ki hazırlanan strateji metinleri iyi niyetli bir gayrettir. Ne var ki meşruiyet zemininde oluşan tereddütler giderilmelidir. Yapılan bütün reformların yegâne gayesinin adaletin tesisi olduğu inancı bütün bir toplum tarafından öncelikle gözlenmeli daha sonra da bu duruma güvenilmelidir. Aksi halde yapılan reformlar politik ve geçici olarak algılanacak, kimse de reformlar ile ortaya çıkan yargıya birden güven duymaya başlamayacaktır. Konjonktürel gelişmelere bağlı olarak yargının yapısının değiştirilmesi bir reform olarak algılanmamaktadır. Ne yazık ki Türkiye’de yargı reformu tartışmaları böyle bir inanç krizi ile maluldür. Türkiye’nin AB’ye olan konumuna veya siyasi iktidarın diğer güç odaklarıyla olan otorite mücadelesine göre yargı reformunun önem kat sayısı belirlenirse bahsettiğimiz maluliyetten kurtulma imkânımız ne yazık ki yoktur. Bu alanın tabiatında “güven duymak” vardır.

4.4. Yargı ve Yargı Reformu Üzerine Yapılmış Bazı Önemli Çalışmalar

4.4.1. Demokratikleşme Sürecinde Hâkim ve Savcılar Raporu

Rapor 2009 yılında Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) tarafından hazırlanmıştır. Sahadan toplanan somut verilere dayanan rapor yargının unsurlarından olan hâkim ve savcılarının, haliyle yargı teşkilatının durumunu anlayabilmemiz için çok önemli bir kaynak durumundadır.¹⁴⁵ Nitekim sahayı,

145] Mithat SANCAR - Eylem Ümit ATILGAN, *Adalet Bi-*

olan durumu veya vakıayı değerlendirmeden, ideali veya olması gerekeni konuşmak çok da anlamlı değildir. Bu nedenle yargı reformundan önce hâlihazırdaki durumu çok iyi tespit etmek elzemdir. Bunun için Adalet Bakanlığı veya diğer kamu otoritelerinin yaptığı değerlendirmeler yeterli değildir. Durum tespitinin bir de sivil bir perspektiften yapılması tespitin daha sağlıklı olmasını sağlayacak ve akabinde yapılacak reformlar konusunda bir güvenin oluşmasını temin edecektir.

Rapor için farklı illerden 51 hâkim ve savcı ile görüşülmüştür.¹⁴⁶ Hâkim ve savcı kimliğine ilişkin algı kalıpları, yargı bağımsızlığı ve hâkimlik teminatına ilişkin algı kalıpları, yargının tarafsızlığına ilişkin algı kalıpları ve AB sürecine ilişkin algı kalıpları raporun temel inceleme konuları olarak görülmektedir. Bu konularla ilgili olarak hâkim ve savcılara sorular yöneltilmiştir. Hâkim ve savcılarının sorulara verdikleri cevaplar aslında hepimizin bildiği gerçeklerdir; fakat yine de ilginçtir. Yargının insan faktörü olan hâkim ve savcılarının vasıfları doğrudan doğruya yargı teşkilatının durumu hakkında bilgiler vermektedir.

Bir hâkimin şu tespitleri pek çoğumuz tarafından da dile getirilmiş ve belki de yargının en temel sorununa işaret eden tespitlerdir:¹⁴⁷ “Türkiye’nin politikası şudur; hâkim ve savcılarını tamamıyla alt ve orta gelir gruplarından, çocuklarından alırlar. Bunların işte ilkokul, ortaokul, lise herhangi bir yerde, köyden gelir, ilçede akrabasının yanında okur, liseyi de yine aynı şekilde bir yerde bitirir ve tesadüfen, işte bir şey soruyorlar ya, nedir o test puanıyla bir hukuk fakültesine giriyor ve orayı bitiriyor. Bitirdikten sonra da yine tesadüfen 24 yaşında yine bir test usulüyle hâkim veya savcı

raz Es Geçiliyor Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar, Tesev Y., İstanbul 2009.

146] Asliye Hukuk: 1

Sulh Hukuk: 1

Ağır Ceza: 11

Asliye Ceza: 5

Sulh Ceza: 1

İdare Mahkemesi: 2

Çocuk Mahkemesi: 4

Eski DGM hâkimi: 4

Eski DGM savcısı: 1

Basın Savcısı, Başsavcı Vekili, Başsavcı: 16

İş Mahkemesi: 2

İcra Mahkemesi: 3

147] SANCAR - ATILGAN, *Adalet Biraz Es Geçiliyor*, s. 54.

sınava yapılıyor ve oraya alınıyor. Ve düşünün ki, hâkim veya savcılık stajı bir sene olarak düzenleniyor. Hâkim veya savcı stajyerleri doğru dürüst adliyeye gelemiyorlar. Henüz çocuk oldukları için, görevli olduklarının bilincinde değiller. Onlar aynen adeta oyun oynuyorlar. Şu mahkemelere geldiklerinde, bu duruşmalar onlara oyuncak gibi geliyordu, insanla uğraştıklarının farkında değillerdi. Çünkü o bilinç onlara verilmemişti. Siz insanla uğraşacaksınız. Sizin malzemeniz insan. Ama insan hasta olur, ölüyor, sakat kalır, şu, bu, hani diyoruz ki kader var diyoruz, inanan için de inanmayan için de, çünkü insanın elinde olmayan bir şeydir. Buna razı olabilirsiniz, öyle bir tahakküm yoktur, insanın insana tahakkümü. Ama hâkim, savcı olduğunuzda karşınızdakini ezebiliyorsunuz. Devletin vermiş olduğu güçle, millet adına yapıyorsunuz bunu, seni tutukladım diyorsunuz, hapse atıyorsunuz, seni bıraktım diyorsunuz, sana 20 sene ceza verdim diyorsunuz. Bunu söyleyebilmek için, çok yetkin şekilde donanmış olmak gerekiyor...”

Aynı görüşmecinin, yargının iktidar ilişkileri ve güç mücadelesinde araçsallaştırıldığına ilişkin tespiti de önemlidir.¹⁴⁸ “1996 yılında (değil mi 1996’daydı herhalde?) bir adam gelmiş, dinci bir adam Başbakan olmuş, bunun iktidardan uzaklaştırılması için tabii yapılan eylemlerin meşrulaştırılması gerekiyor. Öncelikle güya bunu hâkimlere, savcılara yaptıracağız. Onlar güya hukuk adamı ya! Bunlar sadece adliyecidirler. Hâkimlerin, savcılarının hukukla falan bir alakaları yoktur, hukukçu falan değil adliyecidirler. Bunun ötesinde bir şeyleri yoktur. Dünyanın hiçbir yerinde, düşünemiyor musunuz, Anayasa Mahkemesi Başkanı ve üyeleri, Yargıtay Başkanı ve üyeleri, Danıştay Başkanı ve üyeleri, Ankara Adliyesi hâkimleri, savcıları [...] düşecekler. Genelkurmay demiş ki, size brifing vereceğiz, gidiyorlar bir brifing izliyorlar Genelkurmay’da. İşte görüyorsunuz şeriat geliyor, filimler falan gösteriliyor, bilmiyorum ben gitmediğim için, muhtemelen kara kaplı deftere de alınmış olabilirim. Böyle bir şey olabilir mi, dünyanın neresinde var, hangi diktatörlükte var böyle bir şey? E bunlar yollara düştüler. Bakın başka bir sınıf çağrılmadı. O yarınından emin olmayan, o kişisiz, o zavallı, kent kültürünü edinememiş, alt tabaka elit grubundan gelen, tamam mı, kendini bulamamış bir adamı, o halen bir arayış içinde,

bilmiyor, aslında oraya niçin gittiğini de bilmiyor [...] Ve gittiler orada film izlediler. Bütün basın yazdı, televizyonlar, işte şunlar geldi, bunlar geldi, bunların konumuzla ilgisi çok büyüktür değil mi? Evet.”

Kanaatimizce bu iki husus yargı reformu tartışmalarında ön plânda tutulmalıdır. Nitekim bunlardan ilk vakıa yargının ilim, hikmet, adalet ile mücehhez hâkim ve savcılarının yetişmesinin önünde bir engel olarak karşınızdaki durmaktadır. İkinci vakıa ise yargının kararlarının sadece ilim, hikmet ve adalet temelinde olmasının önünde bir engel oluşturmaktadır.

Raporda, insan haklarına ve bu konudaki milletlerarası standartlara doğrudan karşı çıkan hâkim ve savcı sayısının çok az olduğu tespit edilmiştir. Ancak mesele “egemenlik” bahsine gelince hiç de küçümsenmeyecek bir sayıda hâkim ve savcı “klasik egemenlik anlayışı”na dayanarak ulusal bir söyleme savrulmuştur.¹⁴⁹ Malum olduğu üzere, 07/05/2004 tarih 5170 sayılı Kanun’un 7. maddesi ile, Anayasa’nın 90. maddesinin 5. fıkrasına şu cümle eklenmiştir: “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır.” İşte rapor kapsamında görüşme yapılan hâkim ve savcılarının önemli bir kısmı bu değişikliğe karşı olduğunu ve bu değişikliğin Türkiye’nin egemenlik haklarına zarar verdiğini belirtmiştir.

Bu konuda bir hâkim şunları söylüyor:¹⁵⁰ “Bence yanlış. Niye yanlış? Türkiye Cumhuriyeti bu yetkiyi tanımakla Meclis’in egemenliğini hiçe saymıştır bence. Yani Meclis uluslararası sözleşmelere aykırı kanun çıkaramaz demektir. O zaman nerede kaldı egemenlik! O açıdan bence egemenliğin kaybedildiği noktalardan biri. Yanlış!” Bir savcının şu ifadeleri de dikkat çekici:¹⁵¹ “Şimdi uluslararası anlaşmalarda ilk gelen aklımıza, Avrupa Birliği ile yaptığımız o absürd anlaşmalar geliyor. Maalesef yani dünyanın küresel bir hukuk sistemiyle her yerde eşit uygulanmasına ben taraftarım yani. Her suçun cezası her yerde aynı olmalı. Buna taraftarım. İnsan haklarını ilgilendiren her

149] SANCAR - ATILGAN, *Adalet Biraz Es Geçiliyor*, s. 160.

150] SANCAR - ATILGAN, *Adalet Biraz Es Geçiliyor*, s. 161.

151] SANCAR - ATILGAN, *Adalet Biraz Es Geçiliyor*, s. 161.

148] SANCAR - ATILGAN, *Adalet Biraz Es Geçiliyor*, s. 55.

şeyin aynı şekilde cezalandırılması gerek, buna taraftarım. Ama ben Türkiye Cumhuriyeti’nin savcısıyım, benim bir iç hukuk kurallarım vardır ve iç hukuk kurallarına göre yaptığım uygulamaya benim yüksek yargımdan sonra bir dış hukukun ve şu anda bize maalesef direktörlerle hukuk sistemimizi alt üst etmiş oldukları bir dönemde, ben şu anda belki kızgınlıktan, belki uygulamadaki zorlukları yaşadığımdan, buna karşı çıkıyorum. Ama tabii ki dünyada insanların eşit olmasını isteyen bir insanım.” Başka bir hâkimin bu konudaki düşünceleri ise yargının tek görev olarak adaleti tecelli ettirme görevinin dışında başkaca tanımlı başkaca görevleri olduğuna dair bir emare niteliğindedir.¹⁵² “Türkiye’yi bağılayıcı nitelikte olan hiçbir sözleşmeye atılan imzayı yerinde bulmuyorum. Onların yeterince irdelenmediğini düşünüyorum. Yeterince, yani şöyle söyleyeyim, oraya giden görevliler mutlaka en iyileridir, seçmişlerdir, ama bana göre kültürümüzü ve tarihimizi bilmeyen kişilerdir. Daha önce Türk ulusunun karşılaştığı muameleleri unutan kişilerdir. Eğer onları hatırlasalar, eğer İstiklal Harbi’nde olanları bilselerdi bu kadar rahat imza atamazlardı, bu kadar kolay Türkiye’yi bağılı hale getiremezlerdi. Düünden beri politik konuşuyorum..”

4.4.2. Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı Raporu

Rapor 2009 yılında TESEV tarafından hazırlanmıştır. Toplumun yargı ile ilgili oluşmuş bazı algı kalıplarını ortaya koyan rapor çok önemli saha verileri ihtiva etmektedir.¹⁵³

Raporun daha çok konumuz ile ilgili olan bölümü adalet sisteminin işleyişine dair algı kalıpları başlıgıdır. Adalet sisteminde kayırmacılık ve güç ilişkilerinin, yargılama sürecinde keyfilik ve kişiselik, davaların uzun sürmesi, mahkemelerin iş yükünün ağırlığı, hak aramanın pahalı olması ve yargı süreçleri dışında adalet arayışları kalıpları ön plâna çıkmaktadır.

Bir görüşmecinin yargı ile ilgili şu kanaati pek çok kişi tarafından her gün dile getirilmektedir:¹⁵⁴ “[Mahkemeler] bence adil değil, mahkemeler zengin olandan yana. Adamın varsa

mahkeme de senindir. Mahkemelerden, eşit haklar vermesini, herkese eşit davranmasını, torpille, adam kayırmayla karar vermemesini beklerim. [Mahkemelerde adaletin tecelli ettiğine] inanmıyorum, mahkemeler adamı olanın, parası olanın yeridir. Adamın, paran varsa mahkeme ona göre karar verir.”

Başka bir görüşmeci de keyfilğe işaret ederek şöyle diyor:¹⁵⁵ “Kanun[un] doğru konmasından çok, ona karar verenler[de], onu uygulayanlarda bitiyor olay. Yani ne kadar sağlıklı oluyor? Mesela filmler, Amerika’daki, Avrupa’daki filmlerde mahkemeleri görüyoruz, izliyoruz. Bizde öyle bir avukat, bir sürü avukat tanıdığım var, öyle bir savunma hazırladığını, öyle bir jüri olduğunu bilmiyoruz, bunu görmüyoruz. Ya da bir bilirkişi raporunu hazırlayan ne kadar bilir? Böyle bir durum da var Türkiye’de..”

İhtilafların çok geç halledilmesi ile ilgili bir başka görüşmecinin şu algısı da adalet sisteminin sağlıklı işlemediğine karine teşkil ediyor:¹⁵⁶ “Ya [...] zaman olayı işte yıpratıyor, her şeyi zaman olayı yıpratıyor yani. Bir mahkemeye gidiyorsun, ufak bir olay on günde bitecek bir olay, o adam götürüyor tam beş yıl, bence tecelli etmiyor yani, adalet yok...” Abdurrahim Karakoç’un “Hakim Beğ” isimli şiirinde bu durum çok iyi tasvir edilmektedir. Bu şiiri ile Karakoç, hepimizin hislerine “Anadolu ağzı” ile tercüman olmaktadır:¹⁵⁷

“Gene tehir etme üç ay öteye
Bu dava dedemden kaldı hâkim beğ.
Otuz yıl da babam düştü ardına
Siz sağ olun, o da öldü hâkim beğ.
Kırk yıl önce; yani babam ölünce
Kadılıklar hâkimliğe dönünce
Mirasçılar tarla, takım bölünce
İrezillik beni buldu hâkim beğ.
Yaşım yetmiş iki, usandım gel-git
Bini buldu burda yediğim zılgıt
Eğer diyeceksen: bana ne, öl git!
Oğlumun bir oğlu oldu hâkim beğ.
Sekiz evlek tarla, bir geverlik su
Yüz yılda hüküme bağlanmaz mı bu?
Kazanmasam da hu, kazansam da hu!
Canım ta burnuma geldi hâkim beğ.

152] SANCAR - ATILGAN, *Adalet Biraz Es Geçiliyor*, s. 162.

153] Mithat SANCAR - Suavi AYDIN, *Biraz Adil Biraz Değil Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı*.

154] SANCAR - AYDIN, *Biraz Adil Biraz Değil*, s. 35.

155] SANCAR - AYDIN, *Biraz Adil Biraz Değil*, s. 43.

156] SANCAR - AYDIN, *Biraz Adil Biraz Değil*, s. 45.

157] <http://www.antoloji.com/hakim-beg-siiri> (E.T.: 27/05/2016).

*Keşife-meşife, damgaya, harca
Kanımız kurudu harca da, harca.
Sayenizde avukatlar yıllarca,
Fakiri yoldu da yoldu hâkim beğ.
Mübâşir itekler, kâtip zavırlar
Değiştirdi bizde de göya devirler
Yüz yıl önce adam yiyen gâvurlar
Tapucuyu aya saldı hâkim beğ.
Kabahat sizde mi, kanunlarda mı?
Şaşkırdım billâhi yolu yordamı.
Kızma sözlerime alam kadımı
Sıkıntıdan içim doldu hâkim beğ.
Mülkün temeliydi adalet hani?..
Bizim hak temelde saklı mı yani?
Çıkartıp ta versen kim olur mâni?
Yoksa hürsüzler mi çaldı hâkim beğ?!
Hem davacı pişman, hem de davalı.
yolda tükettik çulu, çuvalı.
Sabret makamından çalma kavalı,
Sürüler ekine daldı hâkim beğ.”*

Bu

Toplumun yargıya ilişkin algı kalıpları da göstermektedir ki yargıya olan güven olması gereken yerde değildir. Elbette ki her insan bulunduğu konumdan meseleye yaklaşır; ancak bir konuda toplumun kahir ekseriyetinden aynı yönde algılar tespit edildiğinde o algının doğruluğu araştırılmalı ve sistemin sağlıklı işlemeyen tarafları reforme edilmelidir. Yargı reformu tartışmalarının toplumsal meşruiyet zeminine oturabilmesi için bu tür saha araştırmalarının artması çok önemlidir.

4.4.3. Yeni Türkiye Yargı Reformu Özel Sayısı

Yeni Türkiye Stratejik Araştırmaları Merkezi tarafından çıkarılan *Yeni Türkiye Dergisi* nin 52. Sayısı “*Yargı Reformu Özel Sayısı*” olarak 2013’te 2. defa neşredilmiştir.

Yetmiş beş adet makale bulunan dergide genel siyasi yaklaşım, yüksek yargının yargı reformu hakkında görüşleri, yargı reformunda sorunlar ve yeni arayışlar, yargı bağımsızlığı, anayasa yargısı, medeni hukuk reformu, ceza adaleti reformu, ticaret hukuku ve iş yargısında reform, idari yargı reformu, adli teşkilat, hukukçular ve avukatlar, hukuk eğitimi ve felsefe başlıkları ele alınmıştır.¹⁵⁸

Siyaset dünyasının ve hukuk camiasının yargı ve yargı reformu ile ilgili görüşlerinin

158] *Yeni Türkiye Dergisi Yargı Reformu Özel Sayısı*, Y: 2013, S: 52.

tek bir dergide bir araya gelmiş olması bu konu ile ilgilenenlere yargının hâlihazırdaki durumunu görebilmeleri için büyük bir imkân sunmuş oluyor. Derginin bu özel sayısında Cumhuriyet dönemi adliyesini, felsefesini, durumunu ve reform çalışmalarını bulmak mümkün. **Bu da Tanzimat dönemindeki tartışmalarla bugünkü tartışmalar arasında bağ kurabilmemizi sağlayacaktır.**

5. Sonuç

Çalışmamızda ortaya koymaya çalıştığımız gibi Cumhuriyet devri mahkemeleri, Tanzimat devrinde kurulan Nizamiye Mahkemelerinin devamıdır. Teşkilat yapısı, işleyişi, topluma yaşattığı travmaları ile çok büyük benzerlikler arz etmektedir. Hatta Nizamiye Mahkemelerinin reforme edilme çabaları ve tartışmaları ile bugünkü mahkemelerin reforme edilme çabaları ve tartışmaları neredeyse aynıdır. Nihayetinde denilebilir ki aynı yapı aynı sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Cumhuriyet devrinin hemen başında Tanzimat ile başlayan sürecin hukukun laikleşme/sekülerleşme serüvenine evrildiğini görmüş oluyoruz.¹⁵⁹ Bu konuda Mahmut Esat Bozkurt bu devrin ana siyasi kodunu şu ifadelerle açıklıyordu:¹⁶⁰ “*Türk ihtilâlinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar, o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok edilmeye mahkûmdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı olduğu gibi Batı’dan almak zorundayız. Böylelikle Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız.*” Gerçekten de bu devirde bütün kanunlar resepsiyon yolu ile Batı’dan alınmış idi. Ne var ki mahkeme teşkilatı için Batılı kanunları yeniden tercüme etmeye hacet yoktu; zira mahkeme teşkilatı zaten Fransız orijinliydi. Sadece Şer’iyye Mahkemeleri lağvedilerek Batı’ya tam bir uyum sağlanabilirdi. Öyle de yapıldı.

Akabinde bu mahkemelere hâkimler ve bu yeni düzenin yılmaz savunucusu “hukukçular” yetiştirmek üzere Ankara Hukuk Mektebi açılmıştır. **Zira mahkemeler Batılı**

159] Andrew DAVISON, *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*, İletişim Y., İstanbul 2006, s. 315-322.

160] Mahmut Esat BOZKURT’tan nakleden: KARTAL, s. 42.

bir formda, maddi hukuka ilişkin kanunlar Batı’dan resepsiyon yolu ile alınmış, elbette ki bu mahkemelere ve kanunlara uygun zihinlerin yetiştirilmesi de gerekmiştir. Mustafa Kemal Ankara Hukuk Mektebi’nin açılışında bu hedefi şöyle açıklıyordu:¹⁶¹ “Tamamen yeni kanunlar meydana getirerek eski hukuk esaslarını kökiinden kaldırmak teşebbüsündeyiz. Yeni hukuk esasları ile alfabesinden eğitime başlayacak yeni bir hukuk neslini yetiştirmek için bu müesseseleri açıyoruz.”

Gerek Mahmut Esat Bozkurt’un gerekse de Mustafa Kemal’in beyanlarından anlaşılacağı üzere Türkiye’de mahkemeler adalet dağıtmak üzere kodlanmamıştır. Mahkemelerin kuruluşunun arkasındaki “siyasi karar” onların bir devrimin yerleşmesi görevinin bulunduğunu buyurmaktadır. Bu itibarla Cumhuriyet devri ile birlikte mahkemeler, tam anlamıyla nizamı korumak ve kollamak görevini ifa eden nizamın mahkemeleridir. Bu nizama karşı gelenler ise ateşle dağlanacaktır. Ateşle dağlayacak olanlar da yeni kurulan hukuk mekteplerinde yetişmiş olanlardır. Bu anlamda kanaatimizce Cumhuriyet devri Türkiye’inde hiçbir zaman “olağan” mahkeme bulunmamıştır. Zira Medeni Kanunu uygulamakla görevli mahkemeler bile bir toplum mühendisliği ile toplumu dizayn etme çabası içinde olagelmışlerdir.

Buraya kadar olan değerlendirmemiz, Cumhuriyet devri adliyesinin siyasi ve tarihi birçok yükü üzerinde taşıdığı gerçeğini görmek ve bu devamlılığa işaret etmek maksadıyla yapılmıştır. Bundan sonraki değerlendirmelerimiz ise günümüz ile Tanzimat devrinin tartışmalarının benzerliklerine işaret etmektedir.

Tanzimat devrindeki adliye reformlarının meşruiyet kaynağı sadece ve sadece adalet idesi değildir. Batı’da öyle olduğu için Osmanlı’da yapılan kurumsal düzenlemeler göze çarpmaktadır. Bugün de AB’de olduğu için oluşturulan yeni kurumlar söz konusudur. Tanzimat devri ile bugün arasında meşruiyet zemini bağlamında da çok ciddi benzerlikler bulunmaktadır.

Bugün Türkiye ekonomik ve ticari olarak Batı’ya entegre olduğu ölçüde hukukunu da Batı ile uyumlu hale getirmekte, bürokratik

yapısını da Batı’ya benzetmektedir. Tanzimat devrinde de Avrupalı devletler ile yapılan ticaret anlaşmaları ile dâhil olan ekonomik yapı, bugünün gümrük birliğine, **transatlantik ekonomi konseyine** ne kadar da benzerdir. Bu entegrasyon Türkiye’nin yargı reformunun ticari nedeni olarak değerlendirilebilir.

Tanzimat devrinde olduğu gibi günümüzde de yargı reformu Türkiye’nin en mühim ve en öncelikli ihtiyaçlarındandır. Gerçekten de bu alanda ıslahata ihtiyaç duyulmaktadır. Bu benzerlik de Tanzimat Fermanı’nun ilanından yaklaşık yüz seksen yıl geçmesine rağmen hukuk alanında sorunların bir çözüme kavuşturulmadığının bir ispatıdır.

Son olarak şu husus vurgulanmalıdır ki, Türkiye’de yargının sadece “adaleti tecelli ettirme” fonksiyonu icra edebilmesi için öncelikle yargının bir devrimin kökleşmesi ve devamı için bir ateşle dağlama aracı olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Bu da yine bu yöndeki bir “siyasi kararla” olabilecektir. Ayrıca Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt’un kaleme aldığı Türk Medeni Kanunu’nun Esbab-ı Mucibe Layihası başlıklı metnin hukuk hafızası tarafından unutulması da elzemdir. Sistem üzerindeki bu yükü attıktan sonra, adil ve hakim hukukçuların marifetiyle adaletine güvenilen bir yargının oluşması mümkündür. Mükemmel bir teşkilatlanma ile mahkemeler kurulmuş olsa ve fakat adil ve hakim hukukçular yetişmediği müddetçe toplumsal barış ve adalet sağlanamayacaktır. Elbette mahkemelerin bulunuyor olması hukuk devletinin en önemli şekli güvencelerindedir. Gerek bireyler arasında somut olay adaletinin tesisi gerekse de kamu görevlilerinin sorumluluğu mekanizmasının işletilebilmesi için bağımsız ve tarafsız mahkemelere ihtiyaç vardır. İşte bu yargı makamlarının “adaleti tecelli ettirmeleri” gerekir; zira yargı makamlarının biricik varlık sebebi budur. En nihayetinde insanın işlettiği bir yapı olan yargının bu varlık sebebine uygun kararlar alabilmesi onu işleten insanın adil ve hakim olması ile doğrudan alakalıdır.¹⁶² Aksi halde mahkemeler adaletin değil, “nizamın” mahkemeleri olmaya devam edecek ve toplumsal travmaların önüne geçilemeyecektir.

161] Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, s 248-253.

162] Hüseyin HATEMİ, *Hukuk Devleti Öğretisi*, İşaret Y., İstanbul 1989, s. 450.

Ek

**Mustafa Kemal'in
Ankara Hukuk Mektebi
Açılış Nutku¹⁶³**

“Huzzârı kiram!

Cumhuriyetin merkezi idaresinde bir Hukuk mektebi açmak vesilesi bugünkü içtimamızı ihzar etmiş bulunuyor. Bugün şahit olduğumuz hâdise, yüksek memur ve mütehasıs âlimler yetiştirmek teşebbüsünden daha büyük bir ehemmiyeti haizdir. Senelerden beri devam eden Türk inkılâbı, mevcudiyetini ve zihniyetini, hayatı içtimaiyenin mebnâsı olan yeni esasatı hukukiyede tesbit ve teyit etmek çaresine tevessül etmiştir.

Türk inkılâbı nedir? Bu inkılâp, kelimenin vehleten ima ettiği ihtilâl mânâsından başka, ondan daha vâsi bir tahavvülî ifade etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur.

Milletin, idamei mevcudiyet için efradı arasında düşündüğü rabıtai müstereke, asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini tebdil etmiş, yani millet, dinî ve mezhebi irtibat yerine, Türk milliyeti rabıtasiyle efradını toplamıştır.

Millet, beynelmilel umumi mücadele sahasında sebebi hayat ve sebebi kuvvet olacak iklim ve vasıtanın ancak muasır medeniyette bulunabileceğini, bir hakikati sabite olarak umde ittihaz eylemiştir.

Velhasıl Efendiler, millet saydığım tahavvülât ve inkılâbatın tabîî ve zaruri icabı olarak idarei umumiyesinin ve bütün kanunlarının ancak dünyevi ihtiyacattan mühlhem ve ihtiyacın tebeddül ve tekâmülüyle mütemediyen tebeddül ve tekâmül etmesi esas olan dünyevi bir zihniyeti idareyi mabihülhayat addeylemiştir.

Eğer yalnız altı sene evvelki hâtratomızı yoklarsanız, devletin şeklinde, efradı milletin rabıtai müsterekesinde, medarı kuvvet olacak tariki medeniyetin takibinde, velhasıl bütün teşkilât ve ihtiyacatını istinad ettirdiği ahkâm noktai nazarından büsbütün başka esaslar üzerinde bulunduğumuzu tahattur buyursunuz. Altı sene zarfında büyük milletimizin cereyanı hayatında vücade getirdiği bu tahavvülât herhangi bir ihtilâlden çok fazla, çok yüksek olan en muazzam inkılâbattandır.

Çok milletlerin halâs ve itilâ mücadelesinde mütehevvir oldukları görülmüştür. Fakat bu tehe-

vîr Türk milletinin şuurlu tehevvirüne benzemez.

Bahsettiğim büyük inkılâp yolunda Türk milletinin şimdiye kadar sarfettiği mesai; dâhilî ve haricî erbabı kasda karşı yorulmaz, yıpranmaz mücadeleler içinde ve bizzat iradei milliyenin mukavemetberendaz tatbikatı sahasında ve erbabı hukuk elinde bulunan kanunların ve müdevvenatın vücadundan kasden tecahül ederek evvelemlerde Türk millet ve devletin yeni şekli mevcudiyetini bilâmel meydana çıkarmak uğrunda geçmiştir. Şimdi vücade gelen bu büyük eserin zihniyetini, ihtiyacatını tatmin edecek yeni esasatı hukukiyeyi ve yeni erbabı hukuku vücade getirmek için teşebbüs almağa zaman gelmiştir.

Zannedirim ki, Ankara Mektebi Hukuku ile Cumhuriyet hukukunu yalnız zahirî ve lâfzî şekliyle değil, fakat şuurî ve iz'ânî mahiyetiyle, kanunlarıyla ve erbabı hukukiyle izah edecek ve müdafaa edecek tedbire tevessül etmiş oluyoruz.

Cumhuriyet Türkiyesinde eski kavaidi hayat, eski hukuk yerine yeni kavaidi hayatın ve yeni hukukun kaim olmuş bulunması bugün gayri kabili tereddüt bir emrivâkidir. Bu emrivaki sizin kitaplarımızda ve mabihüttatbik olacak kanunlarımızda ifade ve izah olunacaktır.

Talebe Efendiler ve Hukuk Müntesibi Efendiler!

Yeni hukuk esaslarından, yeni ihtiyacatımızın talebettiği kanunlardan bahsederken “her inkılâbın kendisine mahsus müeyyidesi bulunmak zaruridir” hikmetine, yalnız bu hikmete işaret etmiyorum. Beyhude bir sitem temayülünden nefsimi tahzîr ederek, fakat Türk milletinin muasır medeniyetin vasıflarından ve feyizlerinden müstefid olmak için lâakal üç yüz seneden beri sarfettiği gayretlerin ne kadar elemli ve ıstıraplı mevani karşısında heba olduğunu kemali teessür ve intibahlı göz öniine alarak söylüyorum.

Milletimizi inhitata mahkûm etmiş ve milletimizin feyyaz sinesinde devir devir eksik olmamış olan erbabı teşebbüsü, erbabı cehd ve himmeti, en nihayet meftur ve münhezim etmiş olan menfi ve kaahir kuvvet, şimdiye kadar elinizde bulunan hukuk ve onun samimî muakkipleri olmuştur. Belki ağır ve cesurane olan müşahede tarihîyemin güzide heyetiniz içinde ve Hükümeti Cumhuriyetin bugün hizmetlerinden istifade etmekte bulunduğu kıymetli memurlar ve hâkimlerimiz içinde, kimlerin hayretini mucip oluyacağına eminim. Bununla beraber biraz daha izahı meram için müsa-

163] Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 248-253.

ade buyurmanızı rica ederim. Beynelmilel umumi tarihin cereyanında Türklerin 1453 zaferini, yani İstanbul’un fethini tasavvur buyurunuz. Bütün bir cihana karşı İstanbul’u ebediyen Türk camiasına mal etmiş olan kuvvet ve kudret takriben aynı senelerde icad edilmiş olan matbaayı Türkiye’ye kabul için erbabı hukukun meş’um kuvvetini iktihama muktedir olamamıştır.

Köhne hukukun ve müntesiplerinin matbaanın memleketimize girmesine müsaade etmeleri için üç yüz sene müşahede ve tereddüt etmelerine ve leh vealeyhte pek çok kuvvet ve kudret sarf etmelerine ıztırar hâsıl olmuştur.

Eski hukukun çok uzak ve çok eski ve kuvvei ihyayesi ma’dum bir devrini ve müntesiplerini intihap ettiğime zahip olmayınız. Eski hukukun ve onun müntesiplerinin yeni devrei inkilâbiyemizde bizzat bana ika’ ettikleri müşkülâtta misal getirmeğe kalksam sizi tasdi etmek tehlikesine maruz kalırım. Fakat bilirsiniz ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin âvanı teşekkülünde anın bugünkü mahiyet ve vaziyetini esasatı hukukiyeye ve esasatı ilmiyeye münafi addedenlerin başında meşhur hukukşinaslar bulunuyordu. Büyük Millet Meclisinde hâkimiyetin bilâkaydî şart millette olduğunu ifade eden kanunu teklif ettirdiğim zaman, bu esasın Kanunu Esasî Osmanîye mugayeretinden dolayı muarız bulunanların başında yine eski ve fazileti ilmiyesi ile milleti iğfal eden maruf hukukşinaslar bulunuyordu.

Multerem Efendiler!

Hattâ Cumhuriyet ilân olunduktan sonra vukua gelen feci bir hâdiseyi de enzarı intibahımız önünde canlandırmak isterim. En büyük mâmuremizin bu memlekette belki Avrupa’da tahsil etmiş yüksek mütehassıslardan mürekkep baro heyeti, alenen hilafetçi olduğunu ilân eden ve ilân etmekle iftihar duyan birisini seçip kendisine reis intihap eylemiştir. Bu hâdisi köhne hukuk erbabının Cumhuriyet zihniyetine karşı deruni ve hakikî olan vaziyet ve temayülünü ifadeye kâfi değil midir? Bütün bu hâdisat erbabı inkilâbın en büyük fakat en sinsi hasmı canı, çürümüş hukuk ve onun bîderman müntesipleri olduğunu gösterir. Millettin hummalı inkilâp hamleleri esnasında sinmeğe mecbur kalan eski ahkâmı kanuniye, eski erbabı hukuk; erbabı himmetin nüfuz ve ateşi yavaşlamağa başlar başlamaz derhal canlanarak inkilâp esaslarını ve onun samimî muakkiplerini ve onların aziz mefkûrelerini mahkûm etmek için fırsat

beklerler. Bu fırsat eski kanunların mevcudiyeti ve eski esasatı hukukiyenin mer’iyeti ile ve eski zihniyetini deruni ve kalbi olarak muhafazada mütemerrit hâkimlerin ve avukatların mevcudiyetiyle müemmindir.

Bugünkü hukukî faaliyetlerimizin esbabını izah etmiş oluyorum ümidindeyim.

Büsbütün yeni kanunlar vücade getirerek eski esasatı hukukiyeyi temelinden kal’etmek teşebbüsündeyiz. Ve yeni esasatı hukukiyeye ile elifbasından tahsile başlayacak bir yeni hukuk neslini yetiştirmek için bu müessesatı açıyoruz. Bütün bu icraatta mesnedimiz milletin istidat ve kabiliyeti ve iradei kat’iyesidir. Bu teşebbüslerde arkadaşlarımız, yeni hukuku, bizimle beraber, bahsettiğim mahiyette anlamış olan güzide erbabı hukukumuzdur.

Hayatı umumiyemizin yeni esasatı hukukiyesi nazarı ve tatbikî sahada tecelli ve tahakkuk edinceye kadar geçecek zamanı temin eden bizzat milletimiz ve onun inkilâbındaki yorulmaz ve yıpranmaz kuvvet olacaktır.

Talebe Efendiler!

Yeni Türk hayatı içtimaiyesinin bâni ve müeyyidi olmak iddiasıyla tahsile başlayan sizler; Cumhuriyet devrinin hakikî ulemayı hukuku olacaksınız. Bir an evvel yetişmenizi ve arzuyu milleti fiilen tatmine başlamanızı millet sabırsızlıkla beklemektedir. Sizi yetiştirecek olan profesörlere terettüp eden vazifeyi hakkıyla ifa edeceklerine eminim.

Cumhuriyetin müeyyidesi olacak bu büyük müessesenin küşadında hissettiğim saadeti hiçbir teşebbüste duymadım ve bunu izhar ve ifade etmekle memnunum.”

Mustafa Kemal
5 Kasım 1925

Kaynakça

- AHMET CEVDET PAŞA; *Tezâkir-i Cevdet*, C. 1, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 1953, s. 68.
AKYILDIZ, Ali; “*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 28, s. 250-251.
AKYILDIZ, Ali; “*Tanzimat*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 40, s. 1-10.

- ALLAME ŞİBLİ NUMANİ; *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, Talip Yaşar Alp (Çev.), Mahya Y., İstanbul 2015.
- ATAR, Fahreddin - GEDİKLİ, Fethi; "Kaza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, s. 113-119.
- ATAR, Fahreddin - ORTAYLI, İlber; "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, s. 66-73.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*; Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Y., 5. Baskı, Ankara 2006, s. 248-253.
- AYDIN, M. Akif; "Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, s. 387-388.
- AYDIN, Mehmet Akif; *İslâm Hukuku'nun Osmanlı Devleti'nde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S: 1, Y: 2006 (Bahar), İstanbul, s. 11-21.
- AYDIN, Mehmet Akif; *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Y., İstanbul 2015.
- BAKIR, Pelin Gündes; "Yeni Türkiye ve Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerinin Geleceği", *Yeni Türkiye*, Hasan Celal Güzel (Ed.), Y. 10, S. 56, s. 359-376.
- BALCI, Muharrem; "Tanzimat'tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci", *BİRİKİMLER I*, İstanbul 2003, s. 15-57.
- BERKES, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Y., İstanbul 2010.
- BEYDİLLİ, Kemal; "Mustafa Reşid Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 31, İstanbul 2006, s. 348-350.
- BOZKURT, Gülnihal; *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi (Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine İresepsiyon Süreci 1839-1939)*, Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 1996.
- CİCİ, Recep; Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C: 3, S: 5, Y: 2005, İstanbul, s. 215-248.
- ÇİÇEK, Nurdan; "Medine Vesikası Ekseninde İslâm 'ın Rolü: Hakem mi, Hâkim mi?", *BİRİKİMLER IV*, İstanbul 2013, s. 235-244.
- DAVISON, Andrew; *Türkiye'de Sekülerizm ve Modernlik*, İletişim Y., İstanbul 2006.
- DAVUTOĞLU, Ahmet; *Stratejik Derinlik-Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Y., İstanbul 2010.
- Defterdar Sarı Mehmet Paşa; *Devlet Adamlarına Öğütler (Nesâyihü'l Viüzera ve'l-ümerâ)*, Hüseyin Ragıp Uğural (Der. ve sadeleştiren), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.
- DURHAN, İbrahim; 1838 Tarihli Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi ve Sonuçları, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: VI, S: 1-2, Y: 2002, s. 77-104.
- DURHAN, İbrahim; Tanzimat Döneminde Osmanlı Yargı Teşkilatındaki Gelişmeler, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C: XII, S: 3-4, Erzincan 2008, s. 55-111.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra; *Ateş İstidası (İslâm-Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra; *Hukukun Serüveni*, Arı Sanat Y., İstanbul 2011.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra; Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C: 3, S: 5, Y: 2005, İstanbul, s. 417-439.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra; *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, Arı Sanat Y., İstanbul 2004.
- ENGELHARDT, Edouard Philippe; *Tanzimat ve Türkiye*, Ali Reşad (Çev.), Kaknüs Y., İstanbul 1999.
- ERDEM, Gazi; "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında, İslahat Fermanına Yeniden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 51/1, Y. 2010, s. 327-348.
- EREN, Cevat; "Tanzimat", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, s. 709-765.
- ERYILMAZ, Bilal; *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Y., İstanbul 2006.
- GEDİKLİ, Fethi; "Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu, Yapısı ve Hukuk Yargılama Usulü", *ARGUMENTUM*, S. 1, Y. 1990, s. 30-32.
- GEDİKLİ, Fethi; Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyye Sicilleri, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C: 3, S: 5, Y: 2005, İstanbul, s. 187-213.
- GÜR, A. Refik; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi*, M. Nihat Erol (Haz.), Türkiye İş Bankası Kültür Y., İstanbul 2015.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı,

- Türk Tarihi Kurumu Y., Ankara 1991.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *Halife Hz. Ömer Devrinde Adli Teşkilat*, Fahrettin Atar (Çev.), *İslâm Anayasa Hukuku*, Vecdi Akyüz (Ed.), Beyan Y., İstanbul 1995, s. 287-320.
- HAYTA, Necdet - ÜNAL, Uğur, *Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri (XII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.
- HATEMİ, Hüseyin, *Hukuk Devleti Öğretisi*, İşaret Y., İstanbul 1989.
- İNALCIK, Halil; *Osmanlı Hukukuna Giriş Örfî-Sultanî Hukuk ve Fâtih’in Kanûnları, Adâlet Kitabı*, Halil İnalçık ve Diğerleri (Ed.), Kadim Y., Ankara 2012, s. 73-103.
- İREM, Nazım; *Klasik Osmanlı Adâlet Rejimi ve 1839 Gülhane Kırılması, Adâlet Kitabı*, Halil İnalçık ve Diğerleri (Ed.), Kadim Y., Ankara 2012, s. 271-299.
- İŞPİRLİ, Mehmet; “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 39, s. 91-96.
- KAFADAR, Cemal; “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*, C: 1, İletişim Y., İstanbul 2009, s. 23-28.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C: 5 (Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856), Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 2007.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C: 6 (Islahat Fermanı Devri 1856-1861), Türk Tarih Kurumu Y., Ankara 2007.
- KARTAL, Kaya; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Hukukun Laikleşmesi”, *Umran Dergisi*, Y: 2009, S: 183, s. 40-43.
- KAŞIKÇI, Osman; *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Y., İstanbul 1997.
- KAYA, Süleyman; *Mahkeme Kayıtlarının Klavuzu: Sakk Mecmuaları, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C: 3, S: 5, Y: 2005, İstanbul, s. 379-416.
- KESKİN, İbrahim; “Cumhuriyet Başsavcılığı Kurumunun Tarihsel Gelişimi, Avrupa Ülkeleri İle Ülkemizdeki Yapısı”, *Adalet Dergisi*, S. 48, Y. 2014, s. 48-81.
- Koçi Bey; *Koçi Bey Risaleleri: Sultan IV. Murad’a Devlet Yönetimindeki Bozukluklar ile Alınması Gereken Tedbirler Hakkında Sunulan Risale ve Sultan I. İbrahim’e Osmanlı Devlet Teşkilatı Hakkında Sunulan Risale*, Seda ÇAKMAKÇIOĞLU (Haz.), Kabalcı Y., İstanbul 2008.
- KÖKSAL, Osman; “Adliye Örgütünün Problemleri ve Yapılması Gereken Düzenlemelere Dair II. Abdülhamit’e Sunulan Bir Layiha”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Y. 1998, S. 9, s. 263-285.
- LEWIS, Bernard; *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Boğaç Babür Tuna (Çev.), Arkadaş Y., Ankara 2015.
- MAHÇUPYAN, Etyen; *II. Tanzimat*, Liberte Y., İstanbul 2003.
- MANSEL, Philip; *Konstantiniyye (Dünyanın Arzuladığı Şehir 1453-1924)*, Şerif Erol (Çev.), Everest Y., İstanbul 2008.
- MARDİN, Şerif; “Batıcılık”, *Türk Modernleşmesi*, Mümtaz’er Türköne/Tuncay Önder (Der.), İletişim Y., İstanbul 2009, s. 9-19.
- MARDİN, Şerif; “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*, C: 1, İletişim Y., İstanbul 2009, s. 42-53.
- OKUMUŞ, Ejder; *Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*, İnsan Y., İstanbul 1999.
- ORTAYLI, İlber; “Osmanlı’da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce (Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi)*, C: 1, İletişim Y., İstanbul 2009, s. 37-41.
- ORTAYLI, İlber; *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Y., İstanbul 2015.
- ORTAYLI, İlber; *Osmanlı’ya Bakmak (Osmanlı Çağdaşlaşması)*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016.
- ÖZKENT, Ali Haydar; *Avukatın Kitabı*, Arkadaş Basımevi, İstanbul 1940.
- ÖZTEK, Selçuk; “Temyiz Kanun Yolunun Tarihçesine İlişkin Bazı Tespitler”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Prof. Dr. Mehmet Âkif Aydın’a Armağan Özel Sayısı*, Y. 2015, C. 21, S. 2, s. 135-143.
- POOLE, Stanley Lane; *Lord Stratford Canning’in Türkiye Anıları*, Can Yücel (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Y., Ankara 1999.
- Said Halim Paşa; “Meşrutiyet”, *Buhranlarımız ve Son Eserleri* ^İ Said Halim Paşa, M. Ertuğrul Düzdağ (Haz.), İz Y., İstanbul 2009, s.

- 50-71.
- SANCAR, Mithat - ATILGAN, Eylem Ümit; *Adalet ^IBiraz Es Geçiliyor Demokratikleşme Sürecinde Hâkimler ve Savcılar*, Tesev Y., İstanbul 2009.
- SANCAR, Mithat - AYDIN, Suavi; *Biraz Adil Biraz Değil Demokratikleşme Sürecinde Toplumun Yargı Algısı*, Tesev Y., İstanbul 2009.
- SAYDAM, Abdullah; *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kitabevi Y., İstanbul 2014.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 28, S: 46, s. 53-69.
- ŞAKAR, Ceren - GENÇ, Fatma Neval, "Avrupa Birliği Reform Süreci Çerçevesinde Türkiye'de Yargı Reformları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Y. 2015, C. 20, S. 3, s. 341-359.
- ŞENTOP, Mustafa, *Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik*, Klasik Y., İstanbul 2005.
- ŞENTOP, Mustafa, Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.: 3, S.: 5, Y.: 2005, İstanbul, s. 647-672.
- ŞENTOP, Mustafa, Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.: 1, Y.: 2006 (Bahar), İstanbul, s. 87-105.
- TANMAN, M. Baha; "Güllhane Kasrı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, s. 239-240.
- TANÖR, Bülent; *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Yapı Kredi Y., İstanbul 2006.
- TİMUR, Hıfzı; "Metternich'den İstanbul'da Baron Von Stürmer'e: Türkiye'de Abdülmecid'in Islahatı Hakkında", (Tercüme), *Tanzimat I, Maarif Matbaası*, İstanbul 1940.
- Yeni Türkiye Dergisi Yargı Reformu Özel Sayısı*, Y: 2013, S: 52.
- ZINKEISEN, Johann Wilhelm; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 7, Nilüfer Epçeli (Çev.), Yeditepe Y., İstanbul 2011.
- ZÜRCHER, Erik Jan; *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Y., İstanbul 2009.